

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“ВІЦЕБСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ П.М. МАШЭРАВА”

Факультэт педагагічны

Кафедра дашкольнай і пачатковай адукацыі

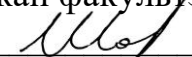
УЗГОДНЕНА

Загадчык кафедры

 Н.У. Шчапяткова
20.05.2025

УЗГОДНЕНА

Дэкан факультэта

 І.А. Шарапава
20.05.2025

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

МЕТОДЫКА РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ

для спецыяльнасці

6-05-0112-02 Пачатковая адукацыя

Складальнік: Л.С. Васюковіч

Разгледжана і зацверджана

на пасяджэнні навукова-метадычнага савета 27.06.2025, пратакол № 6

УДК 371.3:811.161.3(075.8)
ББК 74.268.1я73+81.411.3я73
М54

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. Пратакол № 6 ад 27.06.2025.

Складальнік: прафесар кафедры дашкольнай і пачатковай адукацыі ВДУ імя П.М. Машэрава, доктар педагагічных навук, прафесар **Л.С. Васюковіч**

Р э ц е н з е н т ы :
кафедра замежных моў УА “ВДТУ”;
дацэнт кафедры педагогікі, прыватных методик і менеджменту адукацыі ДУДАД “ВАІРА”, кандыдат педагагічных навук, дацэнт *С.В. Мартынкевіч*

Методыка развіцця маўлення для спецыяльнасці 6-05-0112-02
М54 Пачатковая адукацыя : вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне / склад. Л.С. Васюковіч. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2025. – 68 с.
ISBN 978-985-30-0260-7.

Прапанаваны вучэбна-метадычны комплекс прызначаны для студэнтаў педагагічнага факультэта (спецыяльнасць 6-05-0112-02 Пачатковая адукацыя). У выданні змешчаны тэксты лекцый па найбольш складаных тэмах па методыцы развіцця маўлення, а таксама метадычны каментарый і заданні да практычных заняткаў, пытанні да экзамену, спіс выкарыстанай і рэкамендаванай літаратуры.

УДК 371.3:811.161.3(075.8)
ББК 74.268.1я73+81.411.3я73

ISBN 978-985-30-0260-7

© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2025

ЗМЕСТ

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА	4
ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	7
Лекцыя. Навуковыя асновы метадыкі развіцця маўлення	7
Лекцыя. Праца над гукавым ладам маўлення	18
Лекцыя. Праца над граматычнай формай слова ў аспекце развіцця маўлення	27
Лекцыя. Праца над сінтаксічнымі сродкамі ў аспекце развіцця маўлення	33
ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ	40
Лінгваметадычны каментарый да практычных заняткаў	40
Лінгваметадычны каментарый да тэмы “Праца па развіцці маўлення”	49
РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ	62
Пытанні да экзамену	62
Выніковы тэст па дысцыпліне	63
ДАДАТКОВЫ РАЗДЗЕЛ	66
Спіс выкарыстанай і рэкамендаванай літаратуры	66

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Мэтамі засваення вучэбнай дысцыпліны “Методыка развіцця маўлення” з’яўляюцца:

- фарміраванне паняцця пра методыку развіцця маўлення як практыка арыентаваную педагагічную навуку, яе статус і ролю ў сістэме навучання беларускай мове;

- засваенне асноўных метадычных і маўленчых паняццяў, што ўваходзяць у аб’ём вучэбнай дысцыпліны;

- фарміраванне ўсвядомленага паняцця пра аптымальную метадычную сістэму развіцця маўлення і яе кампаненты – мэты і задачы, змест, прынцыпы, метады, прыёмы, формы, дыягностыка і ацэнка развіцця маўлення навучэнцаў 1–4 класаў;

- засваенне зместу і методыкі фарміравання моўнай, маўленча-камунікатыўнай, лінгвакультуралагічнай і сацыякультурнай кампетэнцый навучэнцаў;

- выпрацоўка ўменняў і навыкаў арганізацыі працэсу развіцця маўлення пры вывучэнні беларускай мовы, валоданне метадамі і прыёмамі маўленчага развіцця навучэнцаў, фарміраванне здольнасці прымяняць атрыманыя веды ў практыцы выкладання беларускай мовы ў школе.

Месца вучэбнай дысцыпліны ў сістэме падрыхтоўкі спецыяліста з вышэйшай адукацыяй адпаведнага профілю, сувязь з іншымі вучэбнымі прадметамі. “Методыка развіцця маўлення” з’яўляецца дысцыплінай дзяржаўнага кампанента, уваходзіць у модуль “Методыка філалагічнай адукацыі малодшых школьнікаў” і звязана з такімі дысцыплінамі, як “Беларуская мова”, “Методыка выкладання беларускай мовы”, “Методыка выкладання рускай мовы”, “Методыка выкладання літаратурнага чытання”, “Методыка навучання грамаце і каліграфія”.

У выніку вывучэння і засваення дысцыпліны “Методыка развіцця маўлення” студэнт павінен

ведаць:

- мэты і задачы методыкі развіцця маўлення як вучэбнай дысцыпліны, кампаненты метадычнай сістэмы маўленчага развіцця навучэнцаў: мэты, задачы, змест, прынцыпы, метады, прыёмы, формы, сродкі, спосабы ацэньвання вынікаў маўленчай дзейнасці навучэнцаў;

- праграмы і вучэбныя дапаможнікі для пачатковай школы, кампаненты вучэбна-метадычнага комплексу па беларускай мове;

- гісторыю станаўлення дысцыпліны ў кантэксце айчынай пачатковай адукацыі і сучасныя дасягненні методыкі развіцця маўлення;

– задачы патрыятычнага, духоўна-маральнага, інтэлектуальнага, эмацыянальнага выхавання навучэнцаў сродкамі роднай мовы;

умець:

– працаваць з навукова-метадычнай літаратурай па методыцы развіцця маўлення навучэнцаў, рацыянальна выкарыстоўваць яе;

– аналізаваць метадычныя дапаможнікі для настаўніка з пазіцый іх патэнцыялу для вырашэння задач выхавання, навучання і развіцця вучняў;

– распрацоўваць планы-канспекты ўрокаў беларускай мовы рознага тыпу, якія разгортваюць працу па развіцці маўлення навучэнцаў;

– рэалізоўваць працэс патрыятычнага, духоўна-маральнага, эмацыянальнага, інтэлектуальнага выхавання навучэнцаў сродкамі беларускай мовы;

– класіфікаваць маўленчыя памылкі і недахопы, прадугледжваць розныя шляхі іх папярэджвання;

мець навыкі:

– фарміравання моўнай асобы навучэнца, якая валодае моўнай, маўленча-камунікатыўнай, лінгвакультуралагічнай і сацыякультурнай кампетэнцыямі;

– валодання сучаснымі тэхналогіямі маўленчага развіцця, фарміравання вядучых кампетэнцый навучэнцаў;

– распрацоўкі ўрокаў розных тыпаў з рэалізацыяй сістэмы працы па развіцці маўлення;

– валодання методыкай арганізацыі самастойнай працы навучэнцаў са слоўнікамі і даведнікамі, прызначанымі для пачатковай школы;

– ажыццяўлення патрыятычнага, духоўна-маральнага, інтэлектуальнага, эмацыянальнага выхавання навучэнцаў сродкамі беларускай мовы ў працэсе пазнавальнай і пазавучэбнай дзейнасці.

Вучэбна-метадычны комплекс уключае раздзелы: тэарэтычны, практычны, кантролю ведаў, дадатковы.

Змест вучэбнай дысцыпліны скіраваны на фарміраванне ў студэнтаў кампетэнцый:

– *універсальных*: праяўляць ініцыятыву, адаптавацца да змен у прафесійнай дзейнасці;

– *базавых прафесійных*:

- праектаваць працэс навучання, ажыццяўляць камунікацыю ў вуснай і пісьмовай формах на дзяржаўных і замежных мовах для рашэння задач прафесійнага, міжасобаснага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, ажыццяўляць адбор зместу, форм, метадаў і сродкаў навучання і выхавання;

- працаваць у калектыве, талерантна ўспрымаць сацыяльныя, этнічныя, канфесійныя, культурныя і іншыя адрозненні.

Частка тэарэтычных і практычных матэрыялаў запазычана з работ даследчыкаў, чые працы складаюць навукова-метадычны базіс сучаснай metodyкі развіцця маўлення навучэнцаў (М.М. Аляксеева, Н.М. Антановіч, Н.У. Антонава, А.В. Архіпава, Г.А. Бакуліна, М.Т. Баранаў, І.А. Буторына, Г.М. Валочка, Д.М. Дубініна, В.У. Зелянко, Т.І. Зіноўева, Я.М. Івашуціч, Г.М. Канцавая, В.П. Красней, К.М. Міцкевіч (Якуб Колас), Т.А. Ладыжанская, М.П. Лукашук, М.Р. Львоў, Л.П. Падгайскі, В.У. Протчанка, В.Ф. Русецкі, В.І. Свірыдзенка, Н.С. Старжынская, М.І. Сянкевіч, А.П. Шанько, С.А. Язерская, М.Г. Яленскі, В.І. Яшына і інш.).

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Лекцыя НАВУКОВЫЯ АСНОВЫ МЕТОДЫКІ РАЗВІЦЦА МАЎЛЕННЯ

План

1. Сутнасць асноўных паняццяў дысцыпліны “Методыка развіцця маўлення”.
2. Сувязь методыкі развіцця маўлення з іншымі дысцыплінамі.
3. Агульнадыдактычныя і метадычныя прынцыпы развіцця маўлення.
4. Тэкст на ўроках развіцця маўлення.

Методыка развіцця маўлення навучэнцаў – практыка арыентаваная вучэбная дысцыпліна, што вывучае заканамернасці засваення маўлення, вызначае змест, прынцыпы і метады маўленчага развіцця асобы.

Аб’ектам методыкі развіцця маўлення, якая ўваходзіць у састаў педагагічных навук, з’яўляецца маўленне навучэнцаў. *Прадметам* – працэс засваення маўлення і фарміравання навыкаў маўленчых зносін ва ўмовах мэтанакіраванага педагагічнага ўздзеяння.

Знакаміты метадыст Міхаіл Львоў прапануе наступнае азначэнне паняцця *развіццё маўлення*:

- працэс засваення маўленчых сродкаў мовы (фанетычных, лексічных, граматычных) і механізмаў маўлення – успрыманне выказванняў і фармуляванне, выклад уласных думак;
- спецыяльная дзейнасць настаўніка і навучэнцаў, скіраваная на засваенне маўлення;
- адпаведны раздзел курса методыкі мовы [1, с. 79].

Маўленне ўключае развіццё моўных здольнасцей, якія ўмоўна маюць узроўневую структуру, што суадносіцца са структурай мовы. Вылучаюць фанетычны, лексічны, семантычны, граматычны ўзроўні, у адпаведнасці з якімі плануецца праца па развіцці маўлення. Традыцыйна ўвага акцэнтуюцца на развіцці звязнага маўлення.

Пад *маўленчым развіццём* разумеюць развіццё моўных здольнасцей пад уплывам мэтанакіраванага навучання. Паколькі моўныя здольнасці ў сваёй структуры маюць фанетычны, лексічны, семантычны, граматычны кампаненты, то маўленчае развіццё асобы падразумявае паслядоўныя колькасныя і якасныя змены на гэтых узроўнях [2, с. 15].

Як сведчаць псіхалагічныя даследаванні, любое развіццё характарызуецца якаснымі зменамі ў псіхіцы. Напрыклад, у малодшых школьнікаў фарміруюцца ўменні кіраваць сваімі паводзінамі, асэнсоўваць і ацэньваць уласную дзейнасць, выконваць дзеянні ў інтэлектуальным

плане. З гэтай прычыны развіццё падразумявае змены не толькі ў структуры моўных здольнасцей, але і змены ў псіхіцы навучэнцаў [3].

Задачы методыкі развіцця маўлення:

- вывучэнне заканамернасцей развіцця маўлення;
- даследаванне прынцыпаў і метадаў маўленчага развіцця навучэнцаў;
- вызначэнне зместу навучання мове, арыентаванага на маўленчае развіццё дзіцяці;
- асэнсаванне цэласнасці методыкі маўленчага развіцця навучэнцаў як аптымальнай сістэмы навучання.

Традыцыйна выдзяляюцца тры накірункі ў працы па развіцці маўлення навучэнцаў:

1) *навучанне нормам літаратурнай мовы*, у выніку чаго адбываецца засваенне культуры маўлення. Сістэма навучання забяспечвае фарміраванне не толькі правільнага, але і камунікатыўна арыентаванага маўлення, выхаванне культуры маўленчых зносін;

2) *узбагачэнне слоўнікавага запasu і граматычнага ладу маўлення* традыцыйна падразумявае слоўнікава-семантычную працу пры навучанні марфалогіі і сінтаксісу. Вынікам выступае фарміраванне і развіццё аптымальнага лексіка-граматычнага афармлення вуснага і пісьмовага маўлення навучэнцаў;

3) *развіццё звязнага маўлення навучэнцаў* мае на ўвазе працу над усімі відамі маўленчай дзейнасці, над уменнямі і навыкамі аналізу чужых і стварэння ўласных выказванняў.

Сувязь методыкі развіцця маўлення з іншымі навукамі. Методыка звязана з сумежнымі навукамі, якія вывучаюць мову, маўленне, маўленчую дзейнасць, культуру маўлення, працэс пазнання. Дасягненні сумежных навук вызначаюць метадалагічную аснову дысцыпліны. Асноўнымі палажэннямі методыкі развіцця маўлення з'яўляюцца:

- філасофскія погляды на мову як найважнейшы сродак чалавечых зносін;
- вызначэнне маўлення як дзейнасці па выкарыстанні мовы з мэтай камунікацыі;
- віды маўленчай дзейнасці выступаюць базай для развіцця вуснага і пісьмовага маўлення навучэнцаў;
- тэорыя тэксту з'яўляецца асновай методыкі развіцця маўлення.

Тэарэтычныя палажэнні методыкі развіцця маўлення распрацаваны на аснове даследаванняў, праведзеных у сферы лінгвістыкі, псіхалінгвістыкі, педагогікі, псіхалогіі, філасофіі адукацыі, іншых дысцыплін, што вывучаюць мову, маўленне, маўленчую дзейнасць.

Значную ролю ў станаўленні методыкі развіцця маўлення адыгралі здабыткі ў галіне *лінгвістыкі*. Вывучэнне мовы як знакавай сістэмы дало

магчымасць абапірацца на лінгвістычныя веды пры фарміраванні маўленчых здольнасцей дзіцяці (праца над фанетычнымі сродкамі маўлення, узбагачэнне і актывізацыя лексічнага запасу і граматычнага ладу). *Тэорыя тэксту* дапамагла сфарміраваць і ўзбагаціць методыку развіцця маўлення даследаваннямі, прысвечанымі катэгорыям тэксту (камунікатыўная мэтаўстаноўка, цэласнасць, інфарматыўнасць, завершанасць, звязнасць, падзельнасць і інш.).

Метадалагічную базу дысцыпліны складаюць таксама *прынцыпы дыдактыкі* (навуковасці, сістэматычнасці, даступнасці і інш.), псіхалага-педагагічныя погляды на ролю навучання ў развіцці дзіцяці. Так, вучэнне пра зоны найбліжэйшага і актуальнага развіцця Льва Выгоцкага дапамагло ўдакладніць паняцце *развіццё маўлення* і даследаваць прынцыпы развіццёвага навучання. *Сутнасць развіццёвага навучання* заключаецца ў ідэі: працэс пазнання павінен быць скіраваны на развіццё і самаразвіццё асобы. “Навучанне павінна ісці паперадзе і весці за сабой развіццё”, – сцвярджае вучоны [4, с. 252].

Метадалагічнай асновай дысцыпліны з’яўляюцца заканамернасці засваення маўлення і тэорыя прынцыпаў навучання роднай мове, даследаваныя Лідзіяй Федарэнкай, – заснавальнікам навуковай школы развіцця маўлення. На аснове сфармуляваных заканамернасцей распрацаваны *метадычныя прынцыпы навучання роднай мове*, з якіх вынікаюць асноўныя правілы арганізацыі маўленчага асяроддзя:

- *прынцып увагі да матэрыі мовы*, сутнасць якога заключаецца ў неабходнасці пастаяннага развіцця маўленча-інтэлектуальных здольнасцей;

- *прынцып разумення моўных значэнняў* патрабуе выканання практыкаванняў, што забяспечваюць засваенне лексічнага значэння слова, яго спалучальных сувязей;

- *прынцып ацэнкі выразнасці маўлення* выяўляе неабходнасць фармуляваць уласныя ацэнкі пачутага/прачытанага, стварае ўмовы для развіцця эмацыянальнай, духоўнай сферы дзіцяці сродкамі роднай мовы;

- *прынцып развіцця адчування слова, мовы, стылю* арыентуе на стварэнне ўмоў для засваення (як інтуітыўнага, так і свядомага) норм мовы і захаванне іх у вусным і пісьмовым маўленні;

- *прынцып каардынацыі вуснага і пісьмовага маўлення* ў кантэксце апераджальнага развіцця вуснага маўлення. Прынцып рэалізуецца праз інтэграцыю ўрокаў мовы і літаратурнага чытання, тыпалогію практыкаванняў, якая спалучае падрыхтоўку вусных і пісьмовых выказванняў;

- *прынцып аптымальнага тэмпу навучання* вызначае паскарэнне тэмпу развіцця маўлення за кошт назапашвання маўленчых навыкаў [5, с. 20].

На думку даследчыцы, “на ўроках мовы (як і на ўроках па іншых прадметах) павінна мэтанакіравана стварацца культурна-маўленчае асяроддзе з высокім развіццёвым патэнцыялам” [6, с. 77].

Пад *маўленчым асяроддзем* з высокім развіццёвым патэнцыялам разумеецца лінгвакультурная прастора, што аб’ядноўвае навучэнцаў і настаўнікаў, у якой устанаўліваецца і падтрымліваецца маўленчы рэжым у адпаведнасці з крытэрыямі культуры маўлення – правільнасць, дарэчнасць, адэкватнасць маўленчай сітуацыі, багацце і дакладнасць. У кантэксце паўнацэннага маўленчага асяроддзя існуе “метадычная збалансаванасць паміж рэпрадуктыўным і прадуктыўным метадамі навучання, паміж калектыўнай і індывідуальнай формамі працы, дзе заахвочваецца свабоднае выражэнне думкі і творчасці кожнай асобы” [2, с. 34].

Прынцыпы развіцця маўлення навучэнцаў. Развіццё маўлення навучэнцаў грунтуецца як на агульнадыдактычных, так і на метадычных прынцыпах. Да агульнадыдактычных прынцыпаў адносяцца:

1. *Прынцып адзінства адукацыйнай, развіццёвай і выхаваўчай функцый навучання* падразумявае: навучанне павінна быць скіравана на гарманічнае развіццё асобы, на фарміраванне не толькі ведаў і ўменняў, але і маральных якасцей, што выступаюць асновай каштоўнасных арыентацый, жыццёвых ідэалаў, сацыяльна адказных паводзін.

2. *Прынцып цэласнасці і адзінства працэсу навучання* абумоўлівае гарманічныя суадносіны кампанентаў у навучанні: рацыянальнага і эмацыянальнага, рэпрадуктыўнага і прадуктыўнага, інфармацыйнага і пошукава-даследчага.

3. *Прынцып навуковасці зместу і метадаў навучання* прадпісвае: змест матэрыялаў не можа супярэчыць аб’ектыўным навуковым фактам, тэорыям. Ён павінен адпавядаць сучаснаму ўзроўню лінгвістычнай і педагагічнай навукі. Гэтым прынцыпам кіруюцца складальнікі вучэбных праграм, дапаможнікаў, дыдактычных матэрыялаў. Прынцып навуковасці арыентуе настаўніка на стварэнне праблемных сітуацый пры арганізацыі вучэбнай дзейнасці, на сістэматызацыю назіранняў за вывучанымі моўнымі з’явамі, на выкарыстанне дадатковай інфармацыі для абгрунтавання вывадаў, доказаў, уласнай пазіцыі.

4. *Прынцып сувязі навучання з практыкай* прадугледжвае выкарыстанне навучэнцамі атрыманых ведаў для вырашэння практычных задач. Дзеці з дапамогай настаўніка павінны ўсведамляць практычную значнасць тэарэтычных звестак. Так, знаёмячыся з асноўнымі правіламі пабудовы вусных і пісьмовых выказванняў, школьнікі вучацца правільна афармляць свае думкі не толькі ва ўмовах класа, але і ў паўсядзённым жыцці, у зносінах з бацькамі і суседзямі, з аднагодкамі. Вывучэнне тэарэтычных звестак павінна суправаджацца ілюстрацыямі, прыкладамі з жыцця, з маўленчай практыкі.

5. *Прынцып сістэматычнасці і паслядоўнасці* мае на ўвазе размяшчэнне інфармацыі ў вызначаным парадку, у сістэме. Прынцып

патрабуе лагічнай падачы матэрыялу, захавання пэўных правіл у арганізацыі працэсу навучання:

- вучэбны матэрыял падзяляецца на лагічныя часткі, тым самым устанаўліваецца парадак і паслядоўнасць працы з кожным раздзелам, тэмай;
- у кожнай тэме вызначаюцца вядучыя зместавыя лініі, выдзяляюцца ключавыя паняцці, ідэі, адпаведным чынам структурыруецца матэрыял кожнага ўрока;
- пры вывучэнні курса беларускай мовы раскрываецца ўзаемасувязь паміж моўнымі адзінкамі і ўзроўнямі мовы. Кожны ўрок – лагічны працяг папярэдняга як па змесце вучэбнага матэрыялу, так і паводле характару, спосабаў дзейнасці навучэнцаў.

6. *Прынцып даступнасці* ўлічвае характар дыдактычнага матэрыялу – з пазіцыі рэальнага, аб’ектыўнага развіцця школьнікаў, патрабуе такой арганізацыі навучання, ва ўмовах якой дзеці не адчуваюць інтэлектуальных, фізічных і маральных перагрузак.

Непасільны для дзіцячага ўзросту і ўзроўню падрыхтоўкі вучняў матэрыял выклікае хуткую стомленасць, зніжае матывацыю да вучобы, аслабляе працаздольнасць. Залішняе спрашчэнне правіла, сістэмы заданняў прыводзіць да зніжэння цікавасці навучэнцаў да пазнання, штучна тармозіць іх інтэлектуальнае развіццё. Гэтыя сцвярджэнні тэрэтычна абгрунтаваны і эксперыментальна даказаны ў працах Васіля Давыдава і Леаніда Занкова. Так, знакаміты расійскі педагог і псіхолаг Васіль Давыдаў прыйшоў да доказнага заключэння, што навучанне ў пачатковай школе варта пачынаць не з самага простага, а з агульнага і галоўнага, не з паасобных этапаў і частак, а з цэласнага, абагульненага ўяўлення пра з’яву. Дзеці здольны засвоіць складаны матэрыял пры ўмове метадычна грамаднай дапамогі настаўніка [3].

Леанід Занкоў распрацаваў прынцып навучання на высокім узроўні цяжкасці. Аўтар прапануе вучыць дзяцей у “зоне найбліжэйшага развіцця” (тэрмін Льва Выгоцкага) – на тым узроўні, якога дзіця можа дасягнуць пад кіраўніцтвам дарослага. Завышаныя патрабаванні да навучэнцаў могуць справакаваць адмаўленне ад выканання заданняў. Заніжэнне зоны найбліжэйшага развіцця вядзе да пасіўнасці навучэнцаў [7].

7. *Прынцып нагляднасці* – адзін з найважнейшых у методыцы развіцця маўлення. Ён азначае, што эфектыўнасць навучання залежыць ад актывізацыі органаў пачуццяў пры ўспрыманні і перапрацоўцы вучэбнага матэрыялу. Гэтае “залатое правіла” дыдактыкі сфармуляваў Ян Амос Коменскі [8]. У працэсе навучання дзецям трэба даваць магчымасць назіраць, зрокава ўспрымаць, замяраць, праводзіць вопыты. Метадысты раяць задзейнічаць усе віды нагляднасці:

- натуральнай (рэальныя прадметы);
- эксперыментальнай (вопыты, эксперыменты);
- аб’ёмнай (макеты, фігуркі);

- выяўленчай (рэпрадукцыі, малюнкi, ілюстрацыі);
- гукавой (аўдыяфайлы);
- сімвалічнай (графікі, схемы, карты);
- вобразнай (метафарычныя, слоўныя вобразы) і інш.

“Наглядным” матэрыялам на ўроках службыць жывая гаворка – агучаная і зафіксаваная на пісьме – як узор беларускага маўлення, мастацкія творы, эстэтычныя вершы, цікавыя апавяданні, гісторыі, што выступаюць матэрыялам для назіранняў і аналізу моўных сродкаў. Так, для фарміравання ўменняў правільна складаць сказы пэўнага тыпу выкарыстоўваюцца сюжэтныя малюнкi, для ўзбагачэння маўлення дзяцей, знаёмства з новымі словамі, з сінонімамі і антонімамі дэманструюцца карцінкі, скрыншоты, макеты, муляжы, пры магчымасці – натуральныя прадметы (напрыклад, кветкі, садавіна, агародніна і інш.).

Прымяненне розных відаў нагляднасці ў адукацыйным працэсе павінна быць матываваным, спрыяць развіццю мыслення, маўленчых уменняў. Праца з нагляднасцю стымулюе пераход ад канкрэтна-вобразнага да абстрактнага і славесна-лагічнага мыслення.

8. *Прынцып свядомасці і актыўнасці* сведчыць: навучанне эфектыўнае, калі школьнікі самі праяўляюць пазнавальную ініцыятыву, выступаюць суб’ектамі дзейнасці, уключаюцца ў працэс самастойнага спасціжэння ведаў. Гэта адбываецца, калі вучні ўсведамляюць задачы ўласнай дзейнасці, плануюць і арганізуюць сваю працу, праяўляюць цікавасць да ведаў, умеюць кантраляваць сябе, стараюцца выяўляць праблемы і шукаць шляхі іх вырашэння. Актыўнасці і свядомасці навучэнцаў можна дасягнуць, калі:

- улічваць інтарэсы дзяцей і матываваць цікавасць да вучобы;
- уключаць навучэнцаў у вырашэнне праблемных сітуацый, у кантэкст актыўнага спазнання;
- стымуляваць парныя, групавыя формы працы на ўроку, жаданне ўзаемадзеянняў у калектыўнай дзейнасці;
- выкарыстоўваць інтэрактыўныя, дыялогавыя, мультымедычныя метады і прыёмы навучання.

9. *Прынцып трываласці* дыктуе, каб веды замацоўваліся, становіліся часткай інтэлектуальных набыткаў навучэнцаў, асновай станоўчых адносін да працэсу пазнання. Паводле дадзеных псіхолагаў, запамінанне і ўзнаўленне залежаць не толькі ад характару дыдактычнага матэрыялу, але і адносін да працэсу пазнання ў цэлым.

10. *Прынцып рацыянальнага спалучэння калектыўных і індывідуальных форм і спосабаў дзейнасці.*

На фоне пераважнай калектыўнай працы ў вучэбна-пазнавальным працэсе застаецца актуальным патрабаванне ўлічваць асаблівасці кожнага навучэнца. Сучасная школа павінна арыентавацца на фарміраванне

індывідуальнасці вучня, улiк i развiццё яго здольнасцей i iнтэрэсаў. Індывідуальныя адукацыйныя маршруты развiваюць пазнавальную самастойнасць, выходзяць грамадска-каштоўныя матывы навучання, выпрацоўваюць уменні ўзгадняць уласную пазіцыю з працай iншых членаў калектыву.

Такiм чынам, агульнадыдактычныя прынцыпы навучання ўтвараюць сiстэму, дыдактычнае адзiнства. Агульнадыдактычныя прыныпы, паводле пазіцыi Лiдзii Федарэнкi, фармулююць агульныя мэты навучання, сукупна адказваюць на пытаннi: *для чаго? З якой мэтай трэба вучыць?* На пытанне *як?* *Якiм чынам трэба праектаваць працэс навучання?* даюць адказ метадычныя прынцыпы маўленчага развiцця, сфармуляваныя Аленай Архіпавай:

– *камунікатыўны прынцып навучання мове i маўленню* рэалізуе iдэю вывучэння мовы як сродку зносiн. У цэнтры ўвагi знаходзiцца тэкст як асноўная дыдактычная адзiнка навучання. Развiццё маўлення на камунікатыўнай аснове арыентуе на галоўную мэту моўнай адукацыi – фарміраванне паўнацэннай асобы, якая валодае камунікатыўна-маўленчымі ўменнямі – адэкватна ўспрымаць, аналізаваць чужыя i ствараць уласныя тэксты. Гэтае ўменне – аснова паспяховага станаўлення сацыяльна актыўнай асобы. Адпаведна навучанне мове набывае выразную камунікатыўна-маўленчую скіраванасць. Рашэнне гэтай задачы мае на ўвазе засваенне ведаў пра маўленне, яго функцыi, развiццё ўменняў у асноўных відах маўленчай дзейнасцi: гаварэннi, слуханнi, чытаннi, piсьме. Рэалізацыя камунікатыўнага прынцыпу забяспечвае развiццё здольнасцей навучэнцаў ажыццяўляць паўнацэнныя маўленчыя зносiны ў розных сферах дзейнасцi;

– *кагнітыўны прынцып* вынiкае з сувязi мовы i мыслення. Мова, як вядома, ёсць найважнейшы сродак не толькi зносiн, але i сродак пазнання, фарміравання i фармулявання думак, аснова абстрактнага мыслення. Працэс маўленчага развiцця непарыўна звязаны з развiццём iнтэлекту, з навучаннем такiм разумовым аперацыям, як аналіз, сiнтэз, параўнанне, супастаўленне, дыферэнцыяцыя, класiфікацыя, абагульненне. Працэс навучання ў iдэале праектуецца так, каб спасцiжэнне мовы спалучалася з пазнаннем свету, культуры i самога сябе як асобы.

Актывізацыя пазнавальнай дзейнасцi ў працэсе вывучэння мовы, iнтэлектуальна-маўленчае развiццё, выхаванне крэатыўнасцi, творчых здольнасцей навучэнцаў могуць эфектыўна вырашацца менавіта праз рэалізацыю кагнітыўнага прынцыпу ў навучаннi;

– *сацыякультурны прынцып навучання маўленню*. Як вядома, кожная мова стварае ўласную карціну свету, у якой адлюстроўваецца не толькi агульначалавечы, але i нацыянальна-культурны вопыт народа – носьбiта мовы. Сацыякультурны прынцып рэалізуецца праз ciкавасць да моўнай карціны свету, да таго, як чалавек адлюстроўвае рэчаiснасць праз мову. У сучаснай моўнай адукацыi прынцып падразумывае знаёмства

з культурай соцыуму, засваенне культуры свайго і іншых народаў, арыентуе на навучанне мове ва ўмовах дыялогу розных культур. Менавіта на ўроках мовы назапашваецца практыка асэнсавання нацыянальна-культурных здабыткаў, вопыт эмацыянальна-ацэначных адносін да роднай мовы, да культурных каштоўнасцей.

11. *Прынцып градуальнасці* (ад лацінскага *gradus* – крок, ступень) у методыцы развіцця маўлення прагназуе падзельнасць адукацыйнага працэсу на модулі, арыентаваныя на розныя этапы навучання, з паступовым павелічэннем, паглыбленнем аб’ёму ведаў, з ускладненнем характару і форм падачы матэрыялу ў залежнасці ад ступені навучання, ад ўзроўню развіцця маўлення. Градуальнасць – свайго роду “дазіроўка” вучэбнай інфармацыі, адбор аптымальных метадаў навучання на канкрэтным этапе ў канкрэтным класе. Без гэтага немагчыма рэалізаваць дыдактычныя прынцыпы пераемнасці і перспектыўнасці ў навучанні, даступнасці і адпаведнасці ўзроставым магчымасцям вучняў. Прынцып улічваецца і пры стварэнні сістэмы практыкаванняў з паступовым ускладненнем, градацыяй маўленчых заданняў.

Напрыклад, у дашкольны перыяд дзяцей знаёмяць са словамі, якія называюць прадметы. Ім яшчэ не паведамляецца, што гэтыя словы – назоўнікі. Як правіла, выкарыстоўваецца гутарка, у працэсе якой дзеці, адказваючы на пытанні *хто гэта? што гэта?*, называюць словы-назоўнікі.

У пачатковай школе назоўнік вывучаецца ўжо на тэарэтычным паняццым узроўні (§ “Паняцце пра назоўнік”). Дзеці знаёмяцца з тэрмінам і з некаторымі граматычнымі прыметамі гэтай часціны мовы (найперш з катэгорыямі роду, ліку, склону). Метады, якія прымяняюцца ў пачатковых класах на гэтым этапе, могуць быць не толькі рэцэптыўнымі, але і рэпрадуктыўнымі, эўрыстычнымі. У агульнаадукацыйнай школе ў курсе марфалогіі вучні паглыблена знаёмяцца з агульным значэннем, граматычнымі прыметамі і сінтаксічнымі функцыямі назоўніка. Нарэшце, на філалагічных спецыяльнасцях універсітэтаў падаюцца цэласныя звесткі пра названую лексіка-граматычную групу слоў, зыходзячы з дасягненняў сучаснай лінгвістычнай навукі.

Такім чынам, у адпаведнасці з прынцыпам градуальнасці на кожным этапе навучання адбываецца “дазіраванне” інфармацыі (адбор зместу з улікам задач пэўнага этапу), выбар аптымальных спосабаў (з улікам узроставых магчымасцей асобы). Настаўнік на кожным этапе канкрэтызуе матэрыял у залежнасці ад кантынгенту вучняў, ажыццяўляе дыягностыку маўленчага развіцця, карэкціруе выбар метадаў і сродкаў навучання.

12. *Прынцып адзінства вывучэння мовы і навучання маўленню*. Як вядома, методыка паслядоўна размяжоўвае паняцці *мова і маўленне*. Арганічная сувязь вывучэння мовы і навучання маўленню не азначае, што развіццё маўлення не можа выдзяляцца асобным курсам. Аптымальнай

бачыцца пазіцыя Рамазана Сабаткоева, іншых навукоўцаў, якія лічаць неабходным пры выбары метадаў навучання зыходзіць з разумення мовы і маўлення як “двух аспектаў адной і той жа з’явы, кожны з якіх мае сваю спецыфіку, і толькі іх адзінства забяспечвае паўнацэнныя зносіны” [9, с. 8].

13. *Прынцып апоры на мадэлі мовы і алгарытмы маўлення.* Маўленчая дзейнасць уяўляе сукупнасць складаных маўленчых актаў, якія рэалізуюцца ў кантэксце зносін, пазнання. Як і кожная складаная з’ява, маўленчая дзейнасць валодае прыметамі сістэмы. Нагадаем: сістэма – гэта пэўнае мноства ўзаемазвязаных элементаў, якія ўтвараюць цэласнасць, арганічнае адзінства. З прыведзенага азначэння вынікаюць асноўныя прыметы сістэмы:

– структураванасць; узаемазвязнасць састаўных частак; падпарадкаванасць элементаў сістэмы пэўнай мэце.

Алгарытм – гэта паслядоўнасць дзеянняў, якая прыводзіць да запланаванага выніку. Выразна прасочваецца значэнне алгарытмаў на прыкладзе выканання арфаграфічных і пунктуацыйных дзеянняў.

Напрыклад, трэба вырашыць задачу: ці ставіцца коска ў наступных сказах: *Сонейка і дожджык усміхаліся небу. Схавалася сонейка, і пайшоў цёплы дожджык. К вечару схавалася сонейка і пайшоў цёплы дожджык.*

Мэта – рашыць задачу: *ці трэба ставіць коску перад злучнікам і?*

Этап арыенціроўкі: адказ на пытанне *Што злучае ў кожным сказе злучнік і?*

Планаванне (вынікае з ведання правіла): *Калі злучнік звязвае аднародныя члены – коска перад і не ставіцца. Калі злучнік і звязвае простыя сказы ў саставе складанага, коска ставіцца. АЛЕ: паміж часткамі складанага сказа коска перад і не ставіцца, калі ёсць агульны член сказа (к вечару – адносіцца як да першай, так і да другой часткі складанага сказа).*

На этапе рэалізацыі выконваецца сінтаксічны разбор сказаў: *Сонейка і дожджык усміхаліся небу* (злучнік спалучае аднародныя дзейнікі).

Схавалася сонейка, і пайшоў цёплы дожджык (злучнік звязвае часткі складанага сказа).

К вечару схавалася сонейка і пайшоў цёплы дожджык (коска не ставіцца, паколькі ёсць агульны член сказа – акалічнасць *к вечару*).

14. Рэалізацыю *прынцыпу апоры на алгарытмы маўлення* прадэманструем на прыкладзе аналізу тэксту для пераказу. Навучанне пераказу адбываецца з апорай на алгарытм пабудовы тэксту.

Мэта: перадаць тэкст максімальна дакладна ў адносінах да зыходнага (падрабязны пераказ).

На этапе арыенціроўкі вызначаецца тэма, асноўная думка, аналізуецца назва (загалолак).

На этапе планавання акрэсліваюцца тып тэксту, яго стыль і структура (тэкст дзеліцца на часткі, вылучаюцца мікратэмы, да кожнай з іх падбіраецца загаловак, у выніку чаго складаецца план).

На этапе планавання выдзяляюцца таксама ключавыя словы, удакладняюцца сродкі сувязі паміж сказамі. Выпісваюцца аўтарскія словы і словазлучэнні, якія варта выкарыстаць пры пераказе.

На этапе рэалізацыі пішацца пераказ.

На этапе кантролю адбываецца самааналіз і самаацэнка чарнавога варыянта пераказу навучэнцамі пад кіраўніцтвам настаўніка.

Наяўнасць алгарытмаў паэтапнага стварэння тэксту дыктуе і метадычныя задачы навучання. Менавіта тэкст становіцца асноўнай дыдактычнай адзінкай пры развіцці маўлення. Таму малодшыя школьнікі павінны засвоіць сэнсаўтваральны ланцужок:

СЛОВА → СЛОВАЗЛУЧЭННЕ → СКАЗ → ТЭКСТ

У працэсе маўленчых зносін важна арыентаваць навучэнцаў на творчасць, вучыць не баяцца дапусціць памылку, умець знаходзіць і выпраўляць уласныя маўленчыя недахопы. Паколькі напісанне пераказаў і сачыненняў – працэс творчы, верагоднасць памылак нельга выключыць. Метадычная задача заключаецца ў папярэджанні памылак, у знаходжанні патэнцыяльна памылковых (“ошибкоопасных”) месцаў у слове, у асэнсаваным прымяненні правіл, у выпраўленні недахопаў падчас рэдагавання тэксту.

Тэкст на ўроках развіцця маўлення ў адпаведнасці з задачамі навучання выконвае комплекс функцый. Тэкст забяспечвае стварэнне маўленчага асяроддзя з высокім развіццёвым патэнцыялам. Тэкст на ўроках маўлення – шматмерная з’ява, якая разглядаецца ў наступных аспектах:

1. *Тэкст як дыдактычная адзінка. Пазнавальная функцыя* заключаецца ў тым, што на яго аснове засвойваюцца маўленчыя паняцці і прыметы тэксту. З дапамогай тэкстаў розных тыпаў, рознай тэматыкі навучэнцы набываюць вопыт асэнсаванага чытання, адэкватнага разумення, што дапамагае ствараць уласныя выказванні. Якасці маўлення (правільнасць, дарэчнасць, дакладнасць, выразнасць, багацце, лагічнасць) таксама выпрацоўваюцца ў працэсе ўспрымання і стварэння тэкстаў.

Развіццёвая функцыя тэксту заключаецца ў фарміраванні маўленчых уменняў, у стварэнні выказванняў з улікам канкрэтнай сітуацыі і камунікатыўнай задачы таго, хто гаворыць/піша. Развіццё маўленчых здольнасцей моўнай асобы немагчыма без выкарыстання і стварэння тэкстаў.

Выхавачая функцыя тэксту абумоўлена яго культураносным зместам. Выхаваўчае значэнне тэксту заключаецца ў далучэнні да культуры народа. У тэкстах-узорах закладзены вялікі маральны патэнцыял, выражаны агульначалавечыя і нацыянальныя каштоўнасці. Выхаванне культуры маўлення, культуры зносіна адбываецца на аснове тэкставай дзейнасці.

2. *Тэкст як адзінка мовы.* У лінгвістычных даследаваннях няма адзінства адносна таго, з’яўляецца тэкст адзінкай мовы або маўлення. Метадычна важна, прызнаючы тэкст адзінкай мовы, супастаўляць яго з іншымі адзінкамі, напрыклад, са словазлучэннем і сказам. У гэтым аспекце тэкст разглядаецца з пазіцыі яго лінгвістычных характарыстык – цэласнасці, звязнасці, з улікам тэмы, асноўнай думкі, тыпу тэксту, моўных сродкаў афармлення зместу.

3. *Тэкст як транслятар культуры.* Мастацкія, публіцыстычныя, вучэбна-навуковыя тэксты, што выкарыстоўваюцца на ўроку, утрымліваюць не толькі інфармацыю. Яны выступаюць сродкам далучэння маленькай асобы да культуры нацыі і чалавецтва. Менавіта тэкст як адзінка культуры фарміруе лінгвакультуралагічную і сацыякультурную кампетэнцыю навучэнцаў. Методыка навучання мове і маўленню арыентуецца на культураносныя тэксты, веданне якіх з’яўляецца паказчыкам узроўню адукаванасці чалавека. У якасці такіх тэкстаў могуць выступаць творы літаратуры, фальклору, прыказкі, лічылкі, забаўлянкі, выказванні знакамітых людзей і інш.

Задача школы, паводле слоў акадэміка Дзмітрыя Ліхачова, заключаецца ў тым, каб праз тэксты культуры “садзейнічаць выхаванню цікавасці, любові і павагі да культуры, спадчыны свайго народа і культуры іншых народаў свету” [11, с. 87].

4. *Тэкст як адзінка зносіна.* Тэкст разглядаецца як аснова і сродак узаемадзеяння паміж камунікантамі. Тэкст як адзінка зносіна утрымлівае інфармацыю, выяўляе эмоцыі і пачуцці, пабуджае да дзеяння. У гэтым аспекце мова выступае як сродак кантактавання ў каардынатах адносіна чалавека і культуры. Пры адборы тэкстаў да ўрокаў развіцця маўлення варта кіравацца педагагічнымі патрабаваннямі да зместу навучання, сучаснымі падыходамі да развіцця маўлення. Значнасць тэксту вызначаецца яго лінгваметадычным патэнцыялам у выпрацоўцы вядучых кампетэнцый, у назапашванні вопыту маўленчай дзейнасці, фарміраванні эмацыянальна каштоўнасных адносіна паміж навучэнцамі.

Такім чынам, працэс развіцця маўлення разумеецца як фарміраванне моўных здольнасцей на ўсіх узроўнях (фанетычным, лексічным, граматычным), як станаўленне адэкватнай моўнай карціны свету асобы ў працэсе яе сацыялізацыі, засваенне навучэнцамі культурных каштоўнасцей свайго і іншых народаў праз мову.

Лекцыя ПРАЦА НАД ГУКАВЫМ ЛАДАМ МАЎЛЕННЯ

План

1. Значэнне і задачы вывучэння гукавога ладу маўлення.
2. Метадычныя прыёмы фарміравання гукавой культуры маўлення.

Перад вывучэннем раздзела “Гукі і літары” ставяцца наступныя задачы:

- сфарміраваць у навучэнцаў адэкватнае ўяўленне пра фанетычную сістэму беларускай мовы, развіваць гукавую культуру маўлення;
- папярэдзіць памылковае ўспрыманне тоеснасці, роўнасці гукі і літары;
- асэнсваць асноўныя выпадкі неадпаведнасці паміж вымаўленнем і напісаннем;
- пазнаёміць з найважнейшымі нормаў літаратурнага вымаўлення;
- навучыць выкарыстоўваць фанетыка-арфаэпічныя веды пры выбары арфаграм, захаванні арфаэпічных нормаў літаратурнай мовы ў працэсе чытання і гаварэння.

Пры засваення раздзела важна сфарміраваць наступныя *фанетыка-арфаэпічныя ўменні і навыкі*:

- выдзяляць у слове галосныя і зычныя гукі, правільна вымаўляць іх як у ізаляванай пазіцыі, так і ў словах, словазлучэннях і сказах;
- адрозніваць на слых звонкія/глухія, цвёрдыя/мяккія зычныя гукі ў словах, словазлучэннях і сказах;
- вызначаць месца націску ў словах на слых і з дапамогай арфаэпічных даведнікаў;
- параўноўваць гукавы састаў і арфаграфічны “вобраз слова”;
- рабіць гук-літарны (фанетычны) разбор слова;
- правільна тлумачыць суадносіны гук-літара;
- адрозніваць і выразна вымаўляць націскныя і ненаціскныя галосныя ў словах;
- захоўваць літаратурныя нормы вымаўлення.

Лілія Выгонная падкрэслівае значнасць вывучэння фанетыкі ў пачатковай школе па наступных прычынах. *Па-першае*, фанетычныя веды неабходныя пры фарміраванні ўменняў ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці. *Па-другое*, фанетычныя ўменні з’яўляюцца базавымі для станаўлення асэнсаваных навыкаў правапісу і фарміравання арфаграфічнай пільнасці навучэнцаў. *Па-трэцяе*, фанетычныя веды ствараюць аснову для сістэмнага ўяўлення пра мову, рэалізуюць сувязь фанетыкі з іншымі раздзелаў лінгвістычнай навукі [12].

Многія вучоныя прызнаюць фанетычны ўзровень фундаментам, на якім узвышаецца ўвесь моўны будынак. Вывучэнне сістэматычнага курса беларускай мовы ў школе невыпадкова пачынаецца са знаёмства з фанетыкай. Без разумення гукавога ладу мовы немагчымыя працэсы фарміравання навыкаў вуснага і пісьмовага маўлення (Д.М. Дубініна, Т.А. Ладыжанская, М.Р. Львоў, Н.С. Старжынская, М.Г. Яленскі і інш.). У выніку засваення фанетычных ведаў навучэнцы павінны ўсведамляць сувязь паміж гукамі і літарамі, гукавой абалонкай слова і яго лексіка-граматычным афармленнем. Веданне фанетыкі абумоўлівае выпрацоўку арфаэпічных нормаў, пабудаваных на фанетычных законах мовы. Засваенне раздзела фарміруе гукавую культуру маўлення, якая з'яўляецца састаўной часткай агульнай культуры асобы. Правільнае вымаўленне гукаў, іх спалучэнняў, граматычных форм слоў спрыяе станаўленню літаратурных арфаэпічных нормаў. Свядомае разуменне фанетычных заканамернасцей, правіл засцерагае ад арфаэпічных і арфаграфічных памылак.

Фарміраванню фанетычных ведаў і ўменняў спрыяюць наступныя практыкаванні:

1) *фанетыка-арыентаваны аспект* вучэбнай дзейнасці, пастаянная ўвага да фанетычных ведаў забяспечваецца найперш праз *правядзенне арфаэпічных размінак і фанетычных фізкультхвілін*. У якасці арфаэпічнай размінкі можна выкарыстоўваць спецыяльныя трэнажоры з самаправеркай з дапамогай інтэрактыўнай дошкі. Запатрабаваныя *вершы-запаміналкі* на арфаэпічныя нормы, *бюро даведак*, якія нагадваюць правілы вымаўлення тых або іншых гукаў.

Арфаэпічныя трэнажоры ў нагляднай форме дазваляюць навучэнцам праверыць свае веды, пачуць/убачыць правільны адказ і запомніць/успомніць вымаўленчыя нормы. У якасці фанетычных заданняў могуць выступаць як павучальныя, так і жартоўныя тэксты:

а) Каню' прысніўся страшны сон,
Што ён не конь, а кон.
Перапалохаўся бядак:
Куды падзеўся мяккі знак?
Мне без яго жыцця ніяк (В. Вітка);

б) прачытайце правільна нізку слоў, памятаючы пра суседнюю мяккасць гукаў [з'], [с'], [дз'], [ц']. Сфармулуйце адпаведнае правіла вымаўлення: *снег, звер, знічка, дзве, дзвюх, сняданне, паснедаць, звярыны, снежны, усмешка, усміхацца, знікавець, заснежыць, збялець, знікнуць*;

в) сфармулуйце норму вымаўлення, якую трэба ведаць, каб правільна вымаўляць прапанаваныя словы. Прывядзіце свае прыклады на гэтае правіла: *стагоддзе, вяселле, жалеззе, насенне, калоссе, суквецце, жыццё, раздолле*;

г) растлумачце, як мяккі знак дапамагае распазнаваць значэнне слоў у прыведзеных парах: *бал – баль, вугал – вугаль, мазь – МАЗ, мель – мел, рысь – рыс, столь – стол, полка – полька, воз – вось, лес – лось, бал – боль.*

Фанетычныя/арфаэпічныя заданні могуць суправаджацца вобразамі тэматычных герояў: *дзяўчынка Васілінка, хлопчык Васілёк, Нязнайка, кот Леапольд, Карлсан, Маша і Мядзведзь, Заяц і Воўк і інш.*

Вершы-запаміналкі ўяўляюць сабой двухрадкоўе, чатырохрадкоўе, рытмаўтваральным кампанентам якіх з’яўляецца пастаноўка націску ў словах, іх вымаўленне і правапіс:

Калі [д] і [т] змякчаюцца,
То ў [дз’] і [ц’] пераўтвараюцца.
Трэба прыклады прывесці?
Сады – ў садзе, фэст – на фэсце.
Так і ў словах перад –ір:
камандзір, пункцір і цір (А. Зэкаў) [13].

Бюро даведак (у ім могуць працаваць найбольш падрыхтаваныя вучні) адказвае за падрыхтоўку інфармацыі пра пэўныя арфаэпічныя нормы. Можна прапанаваць шукаць інфармацыю пра вымаўленне таго ці іншага гук, па чарзе раскадваць пра “любiмы гук”, сорагаворкі пра лёгка/цяжка гук. Карткі з асобнымi словамі, “раскiданыя” па класе, таксама могуць дапамагчы ў фармулёўцы правiл i запаўненнi/ дапаўненнi арфаэпiчнай скарбонкi.

Фанетычныя/арфаэпічныя фізкультхвілінкі на ўроку – этап эмацыянальнай разгрузкі. Вучням, як правiла, трэба пераклучыць увагу, адпачыць. У гэтым выпадку можна спалучыць фізічныя практыкаваннi i заданнi, што падтрымліваюць матывацыю навучэнцаў i станоўчую атмасферу на ўроку. Гэта дазваляе лагічна перайсці да наступнага этапу працы:

– падніміце рукі ўверх, калі ў названым слове літар больш/менш, чым гукаў;

– пакладзіце рукі на пояс, калі ў словах гукаў столькі ж, колькі літар;

– выцягніце рукі наперад, калі ў слове літар менш, чым гукаў.

Заданнi могуць выконваць навучэнцы, чые імёны i прозвiшчы адпавядаюць агучаным настаўнікам фанетычным i арфаэпiчным умовам:

– зараз устаюць тыя, у каго iмя/прозвiшча пачынаюцца з гукa [й]: *Яўген, Якаў, Юля, Яраслаў, Юшчанка, Якімовіч;*

– ціхенька падскокваюць тыя, у каго ў прозвiшчы ўсе зычныя гукi цвёрдзiя/мяккiя;

– цягнуцца да сонейка ладонямi тыя, у каго ў iменi/прозвiшчы ёсць шыпячыя гукi i г.д.

У класе па ланцужку могуць падбiрацца словы на гук, якім заканчваецца прамоўленае слова: *снег – холад – тоненькi – iгліца* i інш.

Заданне можа ўскладняцца падборам слоў пэўнай тэматычнай групы: “Школа”, “Свойскія жывёлы”, “Зіма”, “Летам у горадзе” і інш. Падобная праца матывуе ўвагу вучняў да гукаў і літар.

2) *Засваенне вучнямі асноўных фанетычных звестак.*

Выпрацоўцы аналітычных уменняў у працы з фанетычным матэрыялам спрыяюць наступным заданням:

Запоўніце пропускі ў тэксце: У слове *яблык* _____ гукаў і _____ літар. Калі вымавіць слова *яблык*, то спачатку чуецца гук _____, які “*хаваецца*” ў літары _____. Такі самы гук чуецца ў словах _____ і _____. У слове _____ такі гук не вымаўляецца, таму што літара абазначае _____, пры гэтым пішацца літара _____.

Прапанаванае заданне ўяўляе сабой лінгвістычнае разважанне на аснове фанетычных тэрмінаў *гук*, *літара*. Каб запоўніць тэкст, школьнікі павінны ведаць розніцу паміж гукам і літарай, вусным і пісьмовым маўленнем. Праблемныя пытанні ў змесце раздзела могуць ажыццяўляцца ў ходзе гульні “*У пошуках сваёй літары*”. Настаўнік прапануе навучэнцам падзяліцца на дзве групы: “Гукі” і “Літары”. Вучні першай групы выбіраюць сабе гук і адпраўляюцца на пошукі “сваёй літары”. Вучні другой групы, выступаючы ў ролі літар алфавіта, прыдумваюць і запісваюць словы, у якіх можа схавалася адпаведны гук. Дзеянне адбываецца паслядоўна: у цэнтры пошукаў – адзін вучань, які выбірае сабе імя, напрыклад, “Гук [ц’]”.

Настаўнік тлумачыць сітуацыю: “Разгубіўся гук [ц’]. Пайшоў гуляць і забыўся, у якіх словах ён жыве. Давайце дапаможам гуку знайсці сваю літару-палавінку. Пасля гэтага вучань-гук пачынае пошукі. Ён па чарзе падыходзіць да вучняў-літар, спрабуе распазнаць “сваякоў” і здагадацца, якая літара яму адпавядае:

– Прывітанне. Мяне завуць Гук [ц’]. Дапамажыце, калі ласка, знайсці літару, якая адпавядае мне.

– Прывітанне, Гук [ц’]. Знайдзі сябе ў словах жыць, працаваць, адпачываць. Здагадайся, якая літара твая “сваячка”. Іншыя вучні называюць новыя словы, у якіх ёсць гук [ц’].

У некаторых словах, якія прапануюць вучні, патрэбны гук можа адсутнічаць. Вучні могуць прыдумваць словы-лавушкі, якія павінен разгадаць Гук [ц’]. Напрыклад: *цэлы, цана, злавацца* і г.д.

Варыянт гульні: вучні выбіраюць імя – літару і вядуць пошукі адпаведных гукаў у словах. Частка заданняў можа мець умову – *знайсці і выправіць памылку/памылкі*:

а) – Які націскны галосны гук у слове *снег*?

а. Галосны *е* (няправільна: галосны [э])

б) – На які галосны гук падае націск у слове *вясёлы*?

б. На *ё* (замест гука [о] называецца літара *ё*).

в) – Назавіце літары ў слоўце *пахне*.

і. “пэ”, “хэ”, “нэ” (частотныя памылкі ў назвах літар алфавіта).

г) У слоўце *везці* мяккія літары *вэ, зэ, цэ* (літары не могуць быць мяккімі/цвёрдымі, гэта ўласцівасць гукаў).

д) У слоўце *мароз* я падкрэсліла звонкія літары *эм, эр, зэ* (падкрэсліваюцца не звонкія літары, а літары, якія абазначаюць звонкія гукі).

3) *Складанне фанетычных казак, прысвечаных вывучаным моўным з’явам.*

Казка пра літары і гукі

Жылі-былі ў адным царстве літары і гукі. Адноўчы яны пайшлі ў лес па грыбы, і Мяккі знак заблудзіўся. Літары доўга і старанна шукалі яго, крычалі “Ау!”, але ён не адзываўся. Прычына – зразумелая: Мяккі знак страціў голас, бо ён быў літарай і не абазначаў гука.

К вечару вярнуліся літары дамоў, казалі Фанетыцы, што згубілі Мяккі знак. Пагарава’лі, а потым вырашылі абысціся без Мяккага знака. Але тут пачалася блытаніна-мешаніна: замест *шмат міль* атрымлівалася бязглуздіца *шмат міл*. Замест прыгожага народнага танца *полька* адгукалася *полка* з кніжкамі. Селі ўсе і засумаваці, бо мова любіць парадак, правілы, а тут нейкая мітусня незразумелая.

Раптам з’явіўся дамоў Мяккі знак з поўным кошыкам грыбоў. На радасці зладзіла Фанетыка пір на ўвесь мір у гонар таго, што знайшоўся Мяккі знак. З таго часу ўсе гукі і літары сталі дружна жыць-пажываць ды добра нажываць. Зразумелі ўсе: лішніх літар не бывае. Трэба ўсім жыць у згодзе ды павазе.

Прапанаваная казка павучальная не толькі сюжэтам, яе аўтар-вучань дэманструе добрае веданне фанетычных правіл:

– гук і літару нельга атаясамліваць;

– гукі – гэта насельнікі краіны Фанетыкі, а літары – жыхары суседкі Графікі;

– мяккі знак дапамагае адрозніць значэнне слоў;

– кожная літара мае сваю функцыю ў слоўце і мове (“Непатрэбных літар не бывае”).

Лагічнымі сярод фанетычных выступаюць *заданні на вызначэнне інтанацыйнага малюнка тэксту*. Як слухна заўважае вядомы фанетыст Лілія Выгонная, “без адпаведнай рытмічнай арганізацыі набор складоў так і застаецца малазразумелым і непатрэбным наборам складоў, якія, не ператварыўшыся ў словы, фразы, тэксты, не змогуць данесці да чалавека патрэбную інфармацыю. Калі чалавек чытае марудна, па складах, ён парушае прынятыя нормы рытміка-меладыйнай арганізацыі маўлення. Таму яму цяжка зразумець сэнс напісанага, словы рассыпаюцца, не звязваюцца ў адно цэлае” [12, с. 195].

Вучоныя сведчаць: маўленчае развіццё чалавека пачынаецца з засваення інтанацыйнай сістэмы мовы. Псіхолагі адзначаюць ранняе ўспрыманне дзецьмі інтанацыі дарослых. Лічыцца, што да канца першага года жыцця дзіця засвойвае асноўныя рысы інтанацыі. Інтанацыя можа спрыяць разуменню значэння фразы ў адпаведнасці з яе лексіка-граматычным складам, а можа надаваць фразе адваротны сэнс. Фразу *ты дапаможаш*, вымаўленую з рознай інтанацыяй, можна ўспрыняць нейтральна, як згоду, прапанову дапамагчы. Іранічнае *ты дапаможаш* падкрэслівае недавер у абяцанні субяседніка. Сказанае з клічнай інтанацыяй *ты дапаможаш!* падкрэслівае веру і надзею ў тое, што дапамога абавязкова здзейсніцца.

На пісьме ўстойлівымі “выразнікамі” той або іншай інтанацыі з’яўляюцца знакі прыпынку. Так, *кропка і коска* першасна перадаюць наяўнасць паўзы, асаблівасці сэнсава-сінтаксічнага падзелу тэксту.

Кропкай вылучаюцца сэнсава і сінтаксічна завершаныя часткі выказвання, якія пры агучванні маюць адпаведнае інтанацыйнае афармленне. Паўзы, што робяцца пры чытанні на месцы кропкі, дастаткова працяглыя. Гэтыя асаблівасці тлумачацца праз “разыгрыванне” розных сітуацый:

Умець чытаць – вялікая справа. Аднойчы вечарам сабралася ўся сям’я. Петрусёк сеў на канапу да бацькі і стаў чытаць кніжку. Чытаў ён добра. Але раптам прачытаў першы сказ і спыніўся.

– *Што ж ты замаўчаў? – запытаў бацька.*

– *Тата, тут жа кропка стаіць. Мне трэба спыніцца і памаўчаць* (Паводле У. Краўчанкі).

Шматкроп’е ў канцы сказа/твора абазначае, што маўленне па розных прычынах перапынена, што трэба зрабіць паўзу. Актыўна карыстаюцца шматкроп’ем аўтары дзіцячых вершаў, загадак. Гэты знак прыпынку нібы дае час малым чытачам/слухачам здагадацца пра адсутнае слова/адгадку.

Пытальнік ужываецца для выражэння рознага віду пытанняў, аб чым гаворыць сама назва гэтага знака. У сказах без *пытальнага слова* мелодыка націскных складоў мае ўзыходны характар: *гэта сорамна, разумееш?*

Мелодыка *пытальнага сказа з пыталым словам* вызначаецца павышэннем інтанацыі на націскным складзе *пытальнага слова* і паніжэннем голасу – на іншых словах:

Аж здзівілася люстэрка,

Як убачыла Валерку.

– *Дзе ж ты быў? Што рабіў?*

Ні шнуркоў, ні гузікаў!

– *Я займаўся каратэ.*

– *З кім жа гэта?*

– *З Тузікам...* (У. Бабкоў)

Працяжнік – пунктуацыйны знак, які можа паказваць, што прапушчаны пэўны член сказа. Можа абазначаць, што паміж членамі сказа або паміж часткамі сказа існуе проціпастаўленне. Можа падкрэсліваць пэўную нечаканасць інфармацыі:

Гасцінцы

У хусцінцы – тры гасцінцы:

Табе, братка, – шакаладка.

Табе, дружок, – піражок,

А сястрыцы – тваражок.

Табе, свінка, – хусцінка:

Умойся, утрыся – і спаць лажыся (В. Вітка).

Клічныя сказы разнастайныя паводле зместу, бо ў іх думка суправаджаецца выражэннем пачуццяў таго, хто гаворыць. Такія сказы могуць утрымліваць як станоўчую ацэнку падзей, так і адмоўную. Яны перадаюць розныя пачуцці – захапленне, спачуванне, гонар, абурэнне, іронію, пагарду, спагаду. Эмацыянальнасць маўлення – абавязковая прымета клічных сказаў:

– Хадзі, будзем апрацаваць...

– Я сама! Я сама!

– Хадзі, будзем умывацца...

– Я сама! Я сама!

– Дык хадзі хоць прычашу я...

– Я сама! Я сама!

Вось умеліца якая

Наша Танечка малая (І. Муравейка).

Навучанне правільнаму інтанаванню варта праводзіць у тры этапы: 1) дэманстрацыя ўзору; 2) гутарка, у якой настаўнік тлумачыць асаблівасць інтанацыі ў тэксце, звяртае ўвагу на тэмп, вызначае месца паўзаў, слова, на якое падае лагічны націск; 3) паўторнае імітацыйнае чытанне сказаў вучнямі.

4) *Выкарыстанне інтэрактыўных тэхналогій пры вывучэнні раздзела* (у тым ліку праца з інтэрактыўнай дошкай, прымяненне навучальных прэзентацый і інш.) садзейнічае фарміраванню камунікатыўна-маўленчай кампетэнцыі навучэнцаў. На ўроках фанетыкі варта задзейнічаць інтэрактыўную дошку. Яе можна прымяніць на ўроку паўтарэння раздзела. На дошцы можна спрацыраваць карту, на якой пазначаецца маршрут фанетычнага падарожжа:

1) Праліў пераблытаных гукаў.

2) Мора арфаэпічных памылак.

3) Бухта паэтычнай фанетыкі.

4) Востраў фанетычных скарбаў.

У працэсе падарожжа на карце вучань-капітан пазначае пройдзеныя маршруты спецыяльнай маркіроўкай.

Праліў пераблытаных гукаў. Слова настаўніка:

– Мы набліжаемся да праліва. Што там бачна ўдалечыні? Глядзіце, гэта бедныя жывёліны, якія не ведаюць свайго імені-найменавання. Нам трэба ім дапамагчы. У вадзе адбіваюцца словы-назвы гэтых жывёлін. Вымавіце гукі справа налева і запішыце назвы птушак і звяроў, якія жывуць на востраве. Пасля праверкі заданняў на дошцы праецыруюцца *малюнкi і вершы*, якія адпавядаюць назвам жывёлін, напрыклад:

[л], [э], [с’], [у], [б]
[л’], [э], [в’], [а], [р], [у], [ж]
[ы], [р], [б], [у], [з]
[ц], [а], [й], [а], [з]

Зубры няспешна пушчай крочаць
Вялікай, дружнаю сям’ёй.
Важак стары за статкам сочыць,
Вартуе ці’шу і спакой.

Войкнуў **заяц**:
“Што за цуд?
Зразумець я не магу:
Хто, скажы, павесіў тут
З розных колераў дугу?”

Заданне: *складзіце і запішыце назвы прафесій, якія маюць наступны гукавы састаў*: [а], [к], [ц’], [о], [р], [н], [а], [с], [т], [а], [ў], [н’], [і], [к], [п], [а], [ш], [т], [а], [л’], [й], [о], [н], [й], [у], [в’], [э], [л’], [і], [р].

Мора арфаэпічных памылак. Заданне: прачытайце наступны верш у адпаведнасці з літаратурнымі арфаэпічнымі нормаў. Выпішыце словы, якія патрабуюць асаблівай увагі, арфаэпічнай пільнасці. Раствлумачце, як выдзеленыя словы “падказваюць” прыгледзецца і прыслухацца да іх. Раствлумачце лексічнае значэнне слова *ўзвар*.

Спелых яблыкаў і грушаў
Назбіраем і насушым,
Каб увосень проста з *жару*
Выпіць кубачак *узвару*.
Садавіна, зёлкі, мёд –
Летніх смакаў *карагод*.
І зімою на Каляды
Зноў *узвару* будзем рады (Г. Галавіна).

Заданне: *прачытайце верш з правільнымі націскамі ў выдзеленых словах*:

Трэба ведаць так, як двойчы два,
Што пад націскам павінны
Вымаўляць мы
Крапіва, *навіна*,
Фартук і *спіна* (А. Зэкаў).

Заданне: плачуць словы і тэкст... Прачытайце апісанне чароўнай краіны, вызначце памылкі ў націску некаторых слоў. Дапамажыце тэксту і словам! Вярніце ім патрэбныя націскі.

На высокай гАры стаіць вялізны замОк. Сцены яго пакрытыя чырвоным Атласам. ЗамОк ахоўваюць салдаты. Іх – цэлыя пОлкі. За варотамі стаяць стрЭлкі і берагуць горад ад непрыяцеля.

Каля зАмка размяшчаецца лес, у якім жывуць хітрыя вОўкі. На палянах растуць гвОздзікі, з якіх атрымліваюцца цудоўныя дУхі. У небе лятаюць птушкі, сярод іх шмат сОрак. На палІ растуць пшаніца і баваўНА. Гэта самыя распаўсюджаныя культуры ў краіне. Сяляне радуюцца, што са збожжа будзе добрая мУка.

Бухта паэтычнай фанетыкі. Слова настаўніка: дзіўны лісток выпаў з судовага журнала карабля. На ім запісаны нейкія радкі, але салёная марская вада размыла чарніла. Дапамажыце зразумець, што ж там напісана. Запішыце гэтыя радкі ў звыклым арфаграфічным выглядзе:

[патстав'іл'і сонцу валошк'і

Уран'н'і с'м'ашл'івыйа тварык'і.

А сонца сагрэйэ йіх трошк'і –

І ўспыхнуц' рас'л'інк'і-л'іхтарык'і] (В. Кажура).

Востраў фанетычных скарбаў. Слова настаўніка можа быць такім. Паглядзіце: на гэтым востраве прыгожы старажытны ку'фар. Адкрываем яго... Ён чамусьці пусты. Разумеце, чаму? Куфар трэба напоўніць нашымі ведамі, правіламі і ўменнямі. Давайце зробім гэта. Што кожны з вас зразумеў/запомніў з падарожжа? Што кожны з вас ведае з раздзела “Гукі і літары”?

Вучні запаўняюць куфар ведамі, азначэннямі, правільнымі заданнямі, прыкладамі.

5) *Выкарыстанне ў працы з фанетычным матэрыялам разнастайных формаў кантролю, узаемакантролю, рэфлексіі.*

Можна арганізаваць рэфлексію ведаў праз заданні з умовай закончыць сказы або падрыхтаваць міні-выказванне:

– для мяне фанетыка – гэта...

– калі б не было гукаў, то...

– калі б усе словы гучалі аднолькава, то...

– фанетыка звязана з арфаэпіяй, таму што...

– фанетыка звязана з лексікай, бо...

– з фанетыкай цесна звязана арфаграфія, бо...

– самы малодшы член сям'і раздзела “Гукі і літары” – гэта...

– калі мова – гэта шматпавярховы будынак, то на першым паверсе там жывуць...

Лекцыя ПРАЦА НАД ГРАМАТЫЧНАЙ ФОРМАЙ СЛОВА Ў АСПЕКЦЕ РАЗВІЦЦА МАЎЛЕННЯ

План

1. Асаблівасці засваення граматычных форм слова малодшымі школьнікамі.
2. Змест працы над граматычнымі формамі слова.

Асаблівасці засваення граматычных форм слова малодшымі школьнікамі. Падчас паступлення ў школу дзіця практычна валодае ўсімі формамі і значэннямі, якія існуюць у мове. Яно ўмее інтуітыўна адносна правільна карыстацца рознымі формамі слова, на практычным узроўні здольна скланяць, спрагаць, звязваць словы ў сказе. Напрыклад, валодаючы ведамі пра цяперашні, прошлы і будучы час, дзіця выразна ўсведамляе, што дзеянне можа адбывацца “тут і зараз” або будзе адбывацца заўтра/паслязаўтра, летам/зімой ці дзеянне ўжо адбылося: *я ем цукерку, яна вельмі смачная. Я ўчора з’еў аж дзве цукеркі. Калі я буду слухацца маму, яна купіць мне смачных цукерак, я іх з’ем.*

Важнай асаблівасцю маўленчага развіцця з’яўляецца той факт, што дзеці не могуць фармуляваць граматычныя правілы, паколькі моўныя заканамернасці засвойваюцца імі падсвядома, неасэнсавана. Леў Выгоцкі зазначаў: “Дзіця валодае пэўнымі ўменнямі ў галіне маўлення, але яно не ведае, што імі валодае. Гэтыя аперацыі неўсвядомленыя. Гэта праяўляецца ў тым, што дзіця валодае імі спантанна, у канкрэтнай сітуацыі, аўтаматычна, гэта значыць валодае імі тады, калі сітуацыя вымушае яго праявіць гэтыя ўменні. Аднак свабодна, свядома, намерана дзіця не ўмее рабіць таго, што ўмее рабіць спантанна” [4, с. 268].

На думку Аляксея Лявонцьева, “школа з’яўляецца адзіным правадніком свядомага ўплыву на развіццё маўлення” [14, с. 75]. Паводле перакананняў вучоных, маўленне дзіцяці развіваецца паводле пэўных заканамернасцей, дзякуючы чаму яно, па-першае, можа распазнаць факт парушэння гэтых заканамернасцей, па-другое, аперыраваць імі пры сустрэчы з незнаёмым моўным матэрыялам. Разуменне граматычных з’яў дзецьмі заснавана на логіцы прадметных адносін, таму пры засваенні граматычнага ладу маўлення павінны дамінаваць вобразныя, наглядныя кампаненты.

Першасныя марфалагічныя веды маюць вялікае значэнне для інтэлектуальнага развіцця навучэнцаў, паколькі падразумяваюць асэнсаванне значнай колькасці навуковых паняццяў.

Мэты навучання раздзела “Часціны мовы” наступныя:

- узбагачэнне граматычнага ладу маўлення малодшых школьнікаў;
- асэнсаванае знаёмства і засваенне вучнямі марфалагічных паняццяў: *часціны мовы, прыметы часцін мовы, самастойныя і службовыя словы;*

– знаёмства з нормамі літаратурнай мовы, звязанымі з ужываннем формаў слова ў маўленні.

Задачы вывучэння раздзела “Часціны мовы”:

– фарміраванне ўяўлення пра часціны мовы як члены граматычнай сям’і, арганізаваную сістэму, у якую ўваходзяць марфалагічныя класы слоў, іх формы, што з’яўляюцца будаўнічым матэрыялам для словазлучэнняў і сказаў;

– знаёмства з рознымі часцінамі мовы, засваенне формаў словазмянення, навучанне правільнаму ўжыванню для пабудовы словазлучэнняў і сказаў;

– выпрацоўка неабходных арфаграфічных уменняў, заснаваных на веданні марфалагічных формаў розных часцін мовы.

У працэсе засваення раздзела фарміруюцца наступныя ўменні:

– размяркоўваць словы па часцінах мовы, вызначаць іх прыметы, валодаць элементамі першапачатковага марфалагічнага разбору;

– знаходзіць і аналізаваць словы пэўнай часціны мовы;

– утвараць формы вивучаных часцін мовы;

– выкарыстоўваць формы слоў для пабудовы словзлучэнняў і сказаў;

– аналізаваць тэкстаўтваральную функцыю розных часцін мовы;

– кіравацца адпаведнымі арфаграфічнымі правіламі пры напісанні слова як часціны мовы.

Пры вивучэнні граматыкі павінен ажыццяўляцца пераход ад несвядомага ўспрымання фактаў, з’яў, сродкаў мовы да іх выразнага асэнсавання, разумення з дапамогай першаснай граматычнай тэорыі. Нагляднай апорай пры вивучэнні марфалагічнага матэрыялу выступаюць схемы, мадэлі, табліцы, дыдактычныя малюнкi, якія ілюструюць правiлы граматыкi. Дзякуючы “граматычнай” нагляднасцi з’яўляецца мажлiвасць адаптаваць складаны тэарэтычны матэрыял да ўспрымання малодшых школьнікаў, зрабіць яго вобразным, эмацыянальным, даступным. Даследчыкі ўзроставых асаблiвасцей дзяцей сведчаць: у малодшым узросце вялiкую ролю адыгрывае наглядна-вобразнае мысленне.

Псiхалага-педагагiчныя даследаванні (Лада Айдаравы, Лiдзiя Бажовiч, Васiль Давыдаў, Уладзiмiр Рэпкiн, Наталля Старжынская, Данiiл Эльконiн, Мiкалай Яленскi i iнш.) сцвярджаюць: малодшыя школьнікi лепш засвойваюць абстрактныя граматычныя паняццi, а навучанне мове набывае развiццёвы характар з улікам наступных палажэнняў:

– граматычныя паняццi павiнны падавацца не ў выглядзе гатовых правiл, а засвойвацца ў выніку “самастойных” фармулёвак навучэнцаў у працэсе назiранняў. Вывучэнне граматыкi павiнна будавацца як пошукавая дзейнасць, працэс лiнгвiстычных “адкрыццяў”. У такім выпадку вучэбная сiтуацыя стварае ўмовы для развiцця маўлення;

– засваенню ведаў агульнага характару павiнна папярэднiчаць знаёмства з прыватнымi, канкрэтнымi (не адзiнкавымi!) прыкладамi для назiранняў;

– пры вывучэнні граматыкі запамінаецца пэўны спосаб дзеянняў з моўным матэрыялам, гэта азначае, што навучанне павінна будавацца на дзейнаснай аснове;

– вядучым пры знаёмстве з граматычнымі з’явамі павінен быць *прынцып навучання марфалогіі на сінтаксічнай аснове*. Прынцып патрабуе выкарыстання сінтаксічна і стылістычна арганізаванага матэрыялу ў выглядзе сказаў і тэкстаў.

Змест працы над граматычнымі формамі слова. Увядзенне базавых паняццяў на пачатку вывучэння марфалагічных з’яў прадвызначае логіку прад’яўлення граматычнага матэрыялу. З першых урокаў вучні павінны атрымаць агульныя звесткі пра сістэму часцін мовы, толькі потым перайсці да вывучэння канкрэтнай лексіка-граматычнай групы. Так, вучні знаёмяцца з паняццем *часціны мовы*, атрымліваюць уяўленне, што гэта вялікія групы слоў, якія маюць агульныя прыметы (можна карыстацца выразам *сям’я слоў*). Знаёмства можа адбывацца ў форме лінгвістычнай казкі, якая цікава тлумачыць, навошта існуюць розныя часціны мовы (групы, класы, сем’і слоў). Пры гэтым важна падкрэсліць, чаму трэба ведаць усе часціны мовы. Прызначэнне кожнай групы слоў можна прадэманстраваць на прыкладзе аднаго і таго ж тэксту, у якім па чарзе “знікаюць” словы, што абазначаюць назвы/прыметы/дзеянні/прыметы дзеяння. Толькі цеснае сяброўства розных часцін мовы дае магчымасць ствараць прыгожыя зразумелыя тэксты. Можна расказаць дзецям, што кожная сям’я слоў жыве ў асобным доме. Менавіта марфалогія дапамагае даведацца, як называюцца насельнікі кожнага дома, чым яны падобныя паміж сабой, чым жыхары аднаго дома адрозніваюцца ад слоў-суседзяў. Важна, каб ад урока да ўрока нарошчваліся “паверхі” домаў, якія запаўняюцца канкрэтнай інфармацыяй па меры атрымання новых марфалагічных звестак. Напрыклад, падчас вывучэння раздзела “Часціны мовы” развіваецца і канкрэтызуецца паняцце *назоўнік*.

2 клас	3 клас	4 клас
Словы, якія абазначаюць прадмет	Назоўнік як часціна мовы	Назоўнік як часціна мовы
назваюць прадмет	род, лік	скланенне назоўнікаў
хто? што?	адусаўлёныя/неадусаўлёныя	канчаткі ў I, II, III скл. назоўнікаў у множным ліку
роля ў мове	змяненне назоўнікаў	скланенне назоўнікаў у простым ліку
развіццё сказаў назоўнікамі	несупадзенне роду і ліку ў беларускай і рускай мовах	адрозненне граматычных формаў у белар. і рускай мовах

Прыём выкарыстання домікаў для часцін мовы адлюстроўвае этапы спазнання марфалагічных ведаў, дазваляе ацаніць уласныя дасягненні і бачыць перспектывы далейшай працы: *Што я ведаю? Што новага я даведаўся пра гэтую сям'ю слоў? Што яшчэ я павінен вывучыць?*

Паступовае знаёмства з граматычным матэрыялам спрыяе трываламу засваенню, забяспечвае паступальна-развіццёвы характар зместу вучэбнага працэсу, рэалізуе ідэю пераемнасці навучання. На ўроках беларускай мовы могуць стварацца абагульняльныя табліцы, якія адлюстроўваюць працэс назапашвання марфалагічных ведаў і фарміруюць свядомыя адносіны да граматыкі:

№	Часціна мовы	1	2	3	4	5
	Чым адрозніваецца	Назоўнік	Прыметнік	Лічэбнік	Займеннік	Дзеяслоў
1.	Агульнае значэнне	Прадмет	Прымета	Колькасць або парадак прадметаў	Указвае на прымету або назву	Дзеянне
2.	Пытанні	Хто? Што?	Які? Якая? Якое? Чый? Чые?	Колькі?	Пытанні назоўніка	Што рабіць? Што зрабіць?
3.	Прыметы	...	...	...	...	...
4.	Суфіксы	...	...	...	...	...
5.	Роля ў сказе	...	...	...	...	...
6.	Прыклады	Мінчане Вольга	Разумны Старанны	Пяць Трэці	Я, ты, ён, мы, вы, яны	Працаваць, працаваў, будзем працаваць

У аснове практыкаванняў, што рэалізуюць сістэмны падыход да вывучэння граматычных з'яў, могуць быць уменні, якія фарміруюцца на ўроках марфалогіі:

1) *практыкаванні на фарміраванне ўмення пазнаваць граматычныя прыметы слоў:*

– *прачытайце пары слоў. Вызначце, якімі прыметамі яны падобныя, а якімі адрозніваюцца.*

Кветка – матылёк

Радзіма – бацька

Практыкаванне – падручнік

Праца можа праводзіцца наступным чынам: параўнаем прыметы слоў, якія складаюць пары. Запішам першую пару слоў: *кветка – матылёк*. Назаўіце прыметы першага слова. *Слова кветка абазначае прадмет, адказвае на пытанне што? Слова абазначае неадушаўлены прадмет, паколькі называе расліну*. Запішам гэтыя прыметы пад словам.

<i>Кветка</i>	<i>Матылёк</i>
Прадмет	Прадмет
Што?	Хто?
Неадушаўлёны	Адушаўлёны

Цяпер назавём прыметы, якімі гэтыя словы падобныя (назваюць прадметы). Прывядзіце прыметы, якімі словы адрозніваюцца. Так, слова кветка адказвае на пытанне *што?* Гэта неадушаўлёная назва. А слова матылёк адказвае на пытанне *хто?*, з’яўляецца адушаўлёным назоўнікам. Такім чынам паступова фарміруюцца ўменні навучэнцаў аналізаваць, параўноўваць словы паводле граматычных асаблівасцей.

– *З прыведзенага верша выпішыце толькі тыя словы, граматычныя прыметы якіх супадаюць з прыметамі слова будзільнік. Растлумачце значэнне слова ракі́та:*

Раніцай звiніць будзільнік,
Нiбы птушка ля ракіт.
І, адкрыўшы халадзільнік,
Выбягае апетыт (А. Жыгуноў).

Дзеці выпісваюць словы *халадзільнік, апетыт* і называюць іх граматычныя прыметы.

– *Прачытайце характарыстыку слову брат, якую падрыхтаваў вучань, і дапоўніце яе.*

Мой старэйшы брат займаецца плаваннем і футболам.
Брат – слова называе прадмет, ...

2) *Практыкаванні на фарміраванне ўменняў адрозніваць лексічнае і граматычнае значэнне слова:*

– *запішыце словы ў тым парадку, у якім прыведзены іх значэнні. Карыстайцеся даведкай. Што аб’ядноўвае гэтыя словы паводле значэння?*

Двух – або трохкалёсная машына для язды, якая прыводзіцца ў рух педалямі.

Падземная гарадская электрычная чыгунка.

Шматмесны аўтамабіль для перавозкі пасажыраў.

Гарадская наземная электрычная чыгунка, а таксама поезд гэтай чыгункі, які складаецца з аднаго або некалькіх вагонаў.

Састаў счэпленых чыгуначных вагонаў, якія прыводзяцца ў рух лакаматывам.

Словы для даведак: цягнік, аўтобус, трамвай, метро, веласіпед.

Назавіце граматычнае значэнне кожнага слова. Чым падобныя і адрозныя гэтыя словы паводле граматычных уласцівасцей?

3) *Практыкаванні на фарміраванне ўмення параўноўваць марфалагічныя прыметы вывучаных часцін мовы.*

Для рэалізацыі сістэмнага падыходу важна, каб кожнае новае граматычнае паняцце вывучалася не ізалявана, а ў параўнанні з іншымі:

– Прачытайце граматычныя характарыстыкі слоў. Здагадайцеся, пра якія часціны мовы ідзе гаворка ў кожным выпадку:

...змяняецца па ліках, ...

...змяняецца па склонах...

...змяняецца па ліках і склонах...

...мае род...

...змяняецца па асобах....

...змяняецца па асобах і склонах...

...мае формы часу...

Назавіце, якімі граматычнымі прыметамі падобныя, а якімі адрозніваюцца словы, што называюць прадметы, прыметы прадметаў, словы, што называюць дзеянні.

4) *Практыкаванні на фарміраванне ўменняў складаць азначэнні вывучаных часцін мовы.*

Важна, каб, карыстаючыся схемай, табліцай, вучні прыводзілі не толькі агульнае значэнне (*назвае прадмет, прымету, дзеянне*), але і пералічвалі граматычныя адзнакі, тыповую сінтаксічную ролю пэўнай часціны мовы (выступае ў ролі дзейніка, выказніка, даданага члена сказа).

Цікавай можа быць гульня “Збяры поезд”. Яе сутнасць: дзецям трэба сабраць цягнікі “Назоўнік”, “Прыметнік”, “Дзеяслоў” і г.д. з разрозненых вагончыкаў, на якіх напісана толькі адна граматычная прымета, уласцівая часціне мовы (род, асоба, лік і інш.). Добра, калі дзеці збяруць вагончыкі ў пэўным парадку: што называе часціна мовы, на якія пытанні адказвае, якія граматычныя прыметы мае, якую сінтаксічную ролю выконвае. Гэты прывучае малодшых школьнікаў да засваення логікі марфалагічнага разбору слова.

5) *Практыкаванні на адпрацоўку ўменняў распазнаваць вывучаныя часціны мовы на аснове іх лексіка-граматычных прымет:*

Пазнай па прыметах жывёліну:

Касалапы, вялікі, буры –

Белы або шэры, мале’нькі, палахлівы –

Рыжая, хітрая, хуткая –

Шэры, зубасты, злосны –

Па дзеяннях здагадайся, пра каго ідзе размова:

Каркае, лятае, крадзе тое, што блішчыць...

Шыпі’ць, поўзае, выгінаецца...

Хрукае, чаўкае, валяецца ў брудзе...

Ціўкаюць, квохчуць, пішчаць...

Бляе, бадаецца, дае малако...

Пазнай па характарыстыках часціну мовы:

– Вельмі цікаўныя словы. Ледзь што – адразу задаюць пытанні: *Які? Якая? Якое? Якія? Чые? Чый?*

– Увесь час знаходзяцца ў руху: *скачуць, махаюць, веселяцца, малююць, чытаюць, смяюцца.*

– Маленькія словы, якія хваляцца: без нас ні род нельга вызначыць, ні асобу дзеяслова пазнаць. Яны часта перабіваюць адзін аднаго, спрачаюцца:

Я!

Не ты, а мы!

Не вы, а яны!

Такім чынам, сістэмны падыход пры засваенні граматычных з’яў забяспечваецца праз:

– стварэнне ўмоў для цэласнага асэнсавання сістэмы часцін мовы, актуалізацыю лагічных узаемасувязей паміж асобнымі граматычнымі паняццямі;

– імкненне вызначаць месца кожнага граматычнага паняцця ў агульнай сістэме мовы;

– выдзяленне асноўных прымет часцін мовы і граматычных паняццяў;

– паступовае фарміраванне ключавых граматычных паняццяў;

– забеспячэнне ўмоў для развіцця абстрактнага мыслення навучэнцаў.

Лекцыя

ПРАЦА НАД СІНТАКСІЧНЫМІ СРОДКАМІ Ў АСПЕКЦЕ РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ

План

1. Задачы развіцця сінтаксічнага ладу маўлення навучэнцаў.
2. Сказ як аснова развіцця маўлення малодшых школьнікаў.

Задачы развіцця сінтаксічнага ладу маўлення навучэнцаў. *Мэты навучання сінтаксічным сродкам мовы ў пачатковай школе наступныя:*

– узбагачэнне сінтаксічнага ладу маўлення навучэнцаў з улікам нормаў літаратурнай мовы;

– фарміраванне маўленчых уменняў навучэнцаў.

Задачы навучання сінтаксічным сродкам:

– фарміраванне сінтаксічных паняццяў (словазлучэнне, сказ, тэкст);

– засваенне элементарных ведаў пра сінтаксічную сінанімію;

– стварэнне асновы для першаснага засваення правіл пунктуацыі, вызначаных праграмай.

На ўроках сінтаксісу *фарміруюцца наступныя ўменні:*

– выразна чытаць, знаходзіць сэнсавыя адрэзкі ў сказе/тэксце, якія патрабуюць выдзялення знакамі прыпынку;

– ужываць у маўленні сінанімічныя словазлучэнні: *любоў маці – матчына любоў, аплаціць праезд – заплаціць за праезд*;

– выкарыстоўваць словазлучэнні для пабудовы сказаў у адпаведнасці з маўленчай сітуацыяй зносін;

– распазнаваць, выдзяляць у тэкстах простыя і складаныя сказы;

– складаць сказы ў адпаведнасці з нормамі літаратурнай мовы і камунікатыўнай задачай тэксту;

– выконваць сінтаксічны разбор простых сказаў;

– тлумачыць выбар знакаў прыпынку ў адпаведнасці з вывучанымі правіламі. Гэтае ўменне патрабуе выдзялення голасам знакаў прыпынку, разумення сувязі паміж інтанацыяй і пунктуацыяй. Інтанацыя ў пачатковай школе засвойваецца без тэарэтычных звестак, на практычнай аснове, часта шляхам пераймання ўзораў маўлення настаўніка. Каб эфектыўна навучаць выразнаму чытанню, неабходна вучыць “бачыць” знакі прыпынку. Як сцвярджаў Уладзімір Чарнышоў, “хто навучыцца гаварыць нармальна, па-чалавечы, з расстаноўкай, выразна, не мармытаць, не “ляпіць” слова да слова пры чытанні, у таго знак прыпынку сам просіцца стаць на сваё месца пры афармленні жывога слова на паперу” [15, с. 218];

– знаходзіць пунктуацыйныя памылкі і ўмець выпраўляць іх.

Асноўныя прынцыпы навучання сінтаксісу:

– *марфалагічна-сінтаксічнае супастаўленне членаў сказа і часцін мовы.* Разуменне сінтаксічных паняццяў (член сказа, сувязь слоў у сказе) у значнай ступені залежыць ад таго, як у працэсе іх вывучэння ажыццяўляецца сувязь з марфалогіяй. Напрыклад, засваенне сінтаксічнага паняцця *дзеянік* заснавана на марфалагічных прыметах: якой часцінай мовы выражаецца дзейнік, на якія пытанні адказвае, у якім склоне ўжываецца;

– *інтанацыйны прынцып* як супастаўленне структуры сказа і яго інтанацыі, што служыць сродкам перадачы намераў таго, хто гаворыць/піша;

– *дзеясны прынцып*, пры якім засваенне сінтаксічных паняццяў адбываецца праз дзейнасць саміх навучэнцаў;

– *лагічны прынцып*, закліканы ўсведамляць ролю пунктуацыі ў разуменні зместу тэксту;

– *сістэмны прынцып* падразумявае сістэму ў працы над развіццём вуснага і пісьмовага маўлення. Фарміраванне сінтаксічных паняццяў уключаецца ў агульную сістэму навучання мове і знаходзіцца ў адзінстве з лексічным і граматыка-арфаграфічным матэрыялам.

Вывучаючы элементы сінтаксісу, дзеці засвойваюць граматычны лад маўлення, асэнсоўваюць значэнне, будову, функцыі і лексічнае нападўненне словазлучэнняў і простых сказаў. У межах раздзела выпрацоўваюцца

навыкі выкарыстання сінтаксічных адзінак пры стварэнні вусных і пісьмовых паведамленняў. Як сцвярджае айчынны метадыст Васіль Протчанка, гэты раздзел школьнага курса “служыць асновай, на якой развіваецца мысленне, наладжваецца навучанне маўленню, засвойваюцца базавыя пунктуацыйныя нормы” [16, с. 139].

У працэсе развіцця сінтаксічнага ладу маўлення малодшых школьнікаў, у прыватнасці, пры арганізацыі працы над сказам асаблівая ўвага павінна надавацца фарміраванню пунктуацыйных навыкаў. Метадыст Галіна Фамічова вылучае наступныя напрамкі працы ў перыяд навучання грамадзе:

- развіццё інтанацыйнага слыху як сродку рэалізацыі сінтаксічных значэнняў;
- праца над эмацыянальнасцю інтанацыі маўлення;
- разуменне інтанацыі як сродку выражэння сэнсу [17, с. 152].

Метадычныя прынцыпы навучання пунктуацыі ў пачатковай школе наступныя:

1) у 1–2 класах важна захаваць *прынцып адначасовага знаёмства навучэнцаў з гукамі, літарамі і знакамі прыпынку ў пісьмовым маўленні*. Як адзначае метадыст Ларыса Грыгаран, “знаёмства са знакамі прыпынку і іх функцыямі на першай ступені агульнай сярэдняй адукацыі адбываецца незалежна ад вывучэння пунктуацыйных правіл” [18, с. 118]. Па гэтай прычыне трэба вучыць дзяцей уважліва ставіцца да знакаў прыпынку ў канцы сказаў, знаёміць іх з простымі пунктуацыйнымі правіламі, на практычным узроўні фарміраваць элементарныя пунктуацыйныя ўменні і навыкі.

Як вядома, пунктуацыйная пісьменнасць з’яўляецца кампанентам культуры маўлення, паказчыкам узроўню моўнага развіцця асобы. Без пунктуацыйных уменняў і навыкаў чалавек не зможа поўна і дакладна перадаваць уласныя думкі на пісьме і разумець маўленне іншых людзей.

2) *Прынцып узаемасувязі пунктуацыі і навыкаў правільнага чытання*. Правільнае інтанацыйнае “выхаванне” патрабуе, каб дзеці першасна бачылі ў тэксце знакі прыпынку, разумелі іх прызначэнне, вучыліся адэкватна іх чытаць.

3) *Прынцып развіцця інтанацыйнага слыху навучэнцаў*. Развіваць слых – значыць вучыць дзяцей чуць і ўзнаўляць тое, што яны слухаюць, вучыць адрозніваць слоўны і лагічны націскі, адчуваць інтанацыю сказа, умець карыстацца паўзамі/прыпынкамі паміж сказамі, валодаць павышэннем і паніжэннем голасу. Такому навыку спрыяюць пунктуацыйныя практыкаванні, якія вучаць вуснаму інтанацыйнаму падзелу тэксту.

Можна праводзіць *пунктуацыйныя дыктанты*: настаўнік чытае тэкст двойчы. Пры першым чытанні вучні знаёмяцца са зместам тэксту.

Пры паўторным чытанні слухачы фіксуюць вертыкальнай рыскай канец сказа і побач з ёй ставяць патрэбны знак прыпынку:

Паміж дрэваў прамільгнула вавёрка. Куды яна знікла? Дзе яе хатка? Вакол стаіць цішыня. Добра восенню ў лесе!

| . | ? | ? | . | !

Пасля запісу навучэнец дае пунктуацыйную характарыстыку праслуханага тэксту. Яго адказ (безумоўна, пасля шматразовага прад'яўлення ўзораў настаўнікам) можа быць такім:

Тэкст складаецца з пяці сказаў. Першы сказ апавядальны, у канцы сказа я паставіў кропку. Другі і трэці сказы – пыталыныя. У канцы гэтых сказаў я паставіў пыталыны знак. Чацвёрты сказ, як і першы, – апавядальны. У канцы я паставіў кропку. Пяты сказ клічны, у канцы сказа я паставіў клічны знак.

Падобныя практыкаванні могуць праводзіцца ў розных варыянтах:

- па гатовым друкаваным тэксце: вучні бачаць тэкст, самі яго чытаюць і тлумачаць знакі прыпынку ў ім;
- падчас запісу тэксту пад дыктоўку (так званае каменціраванае пісьмо);
- з голасу настаўніка: вучні ўспрымаюць тэкст на слых, расстаўляюць і тлумачаць знакі прыпынку. Тэкст пры гэтым не запісваецца.

4) *Прынцып развіцця навыку пастаноўкі знакаў прыпынку ў час пісьма.* Як вядома, пастаноўка знакаў прыпынку абумоўліваецца зместам тэксту, што выразна перадаецца з дапамогай інтанацыі ў вусным маўленні. Невыпадкава Уладзімір Чарнышоў падкрэсліваў: “Знакі прыпынку павінны ставіцца ў час пісьма. Яны – частка арганічнага цэлага” [15, с. 10].

Такім чынам, сфарміраваць навык правільнай расстаноўкі знакаў прыпынку простым чытаннем і паўтарэннем правіла немагчыма. Гэты навык развіваецца пры ўмове, што навучэнцы “пазнаюць” гэтыя знакі ў тэксце, аналізуюць будову сказа, усведамляюць сэнсавыя і сінтаксічныя адносіны паміж словамі і членамі сказа.

Сказ як аснова развіцця маўлення малодшых школьнікаў. Сучасныя даследаванні, прысвечаныя метадыцы граматычнай працы (Муза Аляксеева, Святлана Зуева, Вольга Ляшчынская, Васіль Протчанка, Наталля Старжынская, Галіна Фамічова і інш.), вылучаюць наступныя недахопы ў развіцці сінтаксічных навыкаў:

- падобная праца часам абмяжоўваецца трансфармацыяй сінтаксічных канструкцый выключна паводле прапанаваных узораў (Таццяна Ваіцэлева);

– адсутнічае тлумачэнне таго, як тая ці іншая граматычная форма ўплывае на змест тэксту, пры гэтым уяўленне пра граматыку фарміруецца няпоўнае, няцэласнае (Муза Аляксеева);

– немэтазгодна вывучаць граматычныя формы па-за фарміраваннем камунікатыўных уменняў (Наталля Іпалітава);

– цяжкасці ў маўленні рускамоўных дзяцей выклікаюцца непаслядоўнай працай па вывучэнні асаблівасцей беларускай граматыкі ў кантэксце “падабенства і адрознення” беларускамоўных і рускамоўных формаў (Наталля Старжынская).

Паводле пераканання Наталлі Старжынскай, “пазбегнуць ці пераадолець інтэрферэнцыю можна толькі шляхам фарміравання элементарнага ўсведамлення марфалагічных і сінтаксічных асаблівасцей рускай і беларускай моў” [20, с. 244]. Айчыныя вучоныя Наталля Старжынская і Дзіна Дубініна сцвярджаюць: “Адным з вядучых метадаў навучання сінтаксісу выступаюць назіранні і гутаркі ў іх спалучэнні” [20, с. 253]. Мы пагаджаемся з гэтай пазіцыяй, паколькі дастаткова распаўсюджаная практыка сярод маладых настаўнікаў – знаёмства на аснове аднаго практыкавання з новым паняццем, якое, як правіла, максімальна згорнута падаецца ў школьных падручніках. Напрыклад, азначэнне паняцця *сказ* у вучэбных дапаможніках для 2 класа як з рускай, так і з беларускай мовамі навучання прапануецца гранічна сціслае (пасля назіранняў на матэрыяле аднаго задання): “Сказ выражае закончаную думку”.

Недахопы, супярэчнасці ў методыцы сінтаксісу падкрэсліваюць, паводле прызнання славутага даследчыка Антаніны Ерамеевай, “недасканаласць методыкі фарміравання маўленчай дзейнасці” ў кантэксце вывучэння граматыкі [22, с. 116].

Як сведчыць практыка, уважліваму стаўленню да знакаў прыпынку спрыяюць наступныя віды дзейнасці па выпрацоўцы выразнага чытання:

- чытанне ўслых;
- чытанне аднаго слова/сказа з рознай інтанацыяй: Лета? Лета! Лета...;
- конкурсы на лепшага чытальніка;
- чытанне па ролях;
- гульня “Настрой”. Вучні чытаюць адзін і той жа тэкст, слухачы павінны патлумачыць настрой чытальніка;
- тэатралізацыя ўрыўкаў з твораў.

Адно з асноўных сінтаксічных паняццяў на ўроках мовы ў пачатковай школе – *сказ*. Гэта не выпадкова: сказ з’яўляецца вядучай адзінкай сінтаксісу, выконвае камунікатыўную функцыю – функцыю зносін. Гэта функцыя не можа быць рэалізавана ні словам, ні

словазлучэннем, паколькі іх прызначэнне – называць прадметы, прыметы, дзеянні. Сучасная методыка вызначае *асноўныя накірункі працы са сказам*:

1) фарміраванне граматычнага паняцця сказ;

2) вывучэнне структуры сказа: засваенне сутнасці сувязі слоў у словазлучэннях, асэнсаванне граматычнай асновы сказа, уразуменне адрознення паміж галоўнымі і даданымі членамі, паміж развітымі і неразвітымі сказамі (без увядзення тэрміна);

3) фарміраванне ўмення выкарыстоўваць ва ўласным маўленні сказы, розныя паводле мэты выказвання і інтанацыі. Дэманстрацыя правільнага інтанавання сказаў;

4) развіццё ўмення дакладнага ўжывання слоў у сказе;

Знаёмству з фармулёўкай азначэння сказа павінна папярэднічаць зацікаўленае тлумачэнне настаўніка, напрыклад:

Словы захоўваюцца ў шматлікіх слоўніках. Гэта своеасаблівыя кладоўкі, скарбы якіх раскрываюць перад намі шматлікія тайны мовы, значэнні і адценні слоў. У словах адлюстроўваецца жыццё, гісторыя народа. Словы называюць прадметы, якія чалавек убачыў і стварыў, змайстраваў; дзеянні, якія чалавек выконваў і назіраў, словы, якія служаць найменнямі прымет гэтых прадметаў і дзеянняў. За кожным словам – пазнавальная дзейнасць, праца, жыццё чалавека.

*Мовы без слоў не бывае. Аднак мы размаўляем, кантактуем паміж сабой не з дапамогай слоў, не звязаных паміж сабою. Мы расказваем, паведамляем, пытаемся, просім або загадваем з дапамогай сказаў. Сама назва **сказ** гаворыць за сябе. Гэты тэрмін – сваяк **словам казаць, расказваць, перадаваць закончаную думку**.*

*Уявім сабе: мы выпісалі са слоўніка наступныя словы **за, дзеці, парта, і, слухаць, настаўнік, уважліва, сядзець**. Цяжка адразу сказаць, якую думку мы хочам сфармуляваць, аформіць. Аднак, калі з гэтых слоў скласці сказ, ён будзе ўтрымліваць пэўнае паведамленне: **Дзеці сядзяць за партамі і уважліва слухаюць настаўніка**.*

*З адных і тых жа слоў можна скласці розныя сказы, якія могуць перадаць і пэўную інфармацыю, і пытанне, і пабуджэнне да дзеяння: **сустракаць, мой, сяброўка, сястра**:*

Мая сястра сустракае/сустрэла/будзе сустракаць сяброўку.

Мая сяброўка сустракае/сустрэла/будзе сустракаць сястру.

Сяброўка сустракае/сустрэла/будзе сустракаць маю сястру.

Сяброўка сустракае/сустрэла/будзе сустракаць маю сяброўку.

Гэты рад сказаў можна прадоўжыць, калі назоўнікі ўжыць у множным ліку, калі гэтую думку перадаць не ў форме паведамлення, а ў форме пытання (Сястра сустрэла маю сяброўку?) або пабуджэння да дзеяння (Сястра, сустрэнь маю сяброўку!).

Як бачым, з чатырох слоў можна пабудаваць шмат сказаў. Але для гэтага словы павінны прыняць пэўную форму, заняць пэўнае месца,

спалучацца адзін з адным па правілах. Самае галоўнае: гэтыя словы павінны заключаць, утрымліваць закончаную думку.

А цяпер яшчэ раз звернемся да параграфу падручніка і прачытаем, што азначае тэрмін сказ.

Зазначым, што методыка простага сказа на сённяшні дзень прапануе ўслед за працай з азначэннем навучанне звязнаму тэксту. Пры гэтым паняцце *складаны сказ* выпадае. Такі падыход не зусім лагічны. Зразумела, што тэкст, які складаецца толькі з простых сказаў, не можа адпавядаць логіцы звязных паведамленняў. Такія тэксты будуць аднастайныя ў сінтаксічных адносінах. Тым больш, што дзеці ў вусных выказваннях выкарыстоўваюць складаныя сказы са злучнікамі:

Я люблю сваю маму за тое, што яна маладая і прыгожая.

Калі я вырасту, я стану настаўнікам, бо мне падабаецца раскадваць штосьці цікавае, слухаць іншых, ставіць ім адзнакі.

Зразумела, што просты сказ з'яўляецца асноўным аб'ектам вывучэння ў рамках школьнай праграмы, аднак прапедэўтычнае знаёмства са складанымі сказамі неабходнае для развіцця сінтаксічнага ладу маўлення навучэнцаў.

Немэтазгодна арыентаваць дзяцей на выкарыстанне толькі невялікіх, з 4–5 слоў сказаў. Варта на практычным матэрыяле знаёміць вучняў са складанымі сказамі. Эмпірычнае знаёмства будзе апераджаць іх тэарэтычнае вывучэнне ў 5 класе. Дарэчы, многія метадысты акцэнтуюць ідэю “сустрэчы” малодшых школьнікаў са складаным сказам. Яны сцвярджаюць, што штучнае абмежаванне маўлення простымі сказамі замаруджвае маўленчае развіццё. Марыя Цэлікава пераканана: “Хай дзіця піша так, як у яго атрымліваецца. Знакі прыпынку, якія дзіця яшчэ не вывучала, расставіць настаўнік, што абавязкова нараджае цікавасць да знакаў прыпынку яшчэ да вывучэння сістэматычнага курса сінтаксісу” [24, с. 34].

Такім чынам, праца па фарміраванні сінтаксічнага ладу маўлення ў кантэксце пачатковага навучання з'яўляецца аб'ектыўнай неабходнасцю, паколькі пераводзіць працэс фарміравання маўлення вучняў са стихійнага ўзроўню на арганізаваны, усвядомлены. Найбольш мэтазгоднай лічыцца наступная *сістэма практыкаванняў* па фарміраванні сінтаксічнага ладу маўлення: аднаўленне дэфармаваных сказаў; канструяванне словазлучэнняў і сказаў; вызначэнне межаў сказаў у “суцэльным” (без пропускау паміж словамі) тэксце; складанне словазлучэнняў і сказаў на аснове мадэляў, схем, апорных слоў; практыкаванні, скіраваныя на развіццё маўлення вучняў пры аналізе “чужых” і сваіх тэкстаў, што фарміруе ўменні будаваць тэкст па правілах граматыкі, развівае прыёмы самакантролю і рэфлексіі.

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Практычны раздзел ВМК уключае:

- заданні і пытанні да вядучых ідэй курса, якія папярэднічаюць / заключаюць лекцыйныя тэмы. Пытанні ўяўляюць сабой тэзісны план тэмы і арыентуюць студэнтаў на асэнсаванае ўспрыманне тэарэтычнага матэрыялу. Гэтыя ж заданні могуць быць выкарыстаны для правядзення экзамену па вучэбнай дысцыпліне, для вусных/пісьмовых адказаў студэнтаў пры самастойным вывучэнні навукова-метадычнай літаратуры;
- заданні для паглыбленага разумення і асэнсавання матэрыялу, неабходныя для назапашвання вопыту прымяняць набытыя веды у прафесійнай дзейнасці будучых настаўнікаў;
- складанне і аналіз гатовых спісаў літаратуры (уключаючы інтэрнэт-матэрыялы), якую можна выкарыстаць для паглыблення ведаў.

ЛІНГВАМЕТАДЫЧНЫ КАМЕНТАРЫЙ ДА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Заданне 1. Падрыхтуйце метадычны каментарый да выказванняў вучоных-метадыстаў. Чаму гэтыя выказванні не страчваюць актуальнасці?

“У дзіцяці, якое прыходзіць у першы клас, няма яшчэ сфарміраваных навуковых паняццяў. Веды яго пра навакольную рэчаіснасць самыя агульныя, павярхоўныя. Роднай мовай дзіця валодае толькі практычна, выкарыстоўваючы яе з камунікатыўнымі мэтамі, без усведамлення граматычных форм, значэнняў, паняццяў. Важна прасачыць дынаміку засваення вучнямі таго ці іншага паняцця. Для гэтага неабходна ведаць, якімі шляхамі трэба весці дзяцей да ведаў. Як падаць ім граматычны матэрыял, якімі метадамі весці навучанне” (Лявон Падгайскі, 1981 год) [25, с. 32].

“Перад сённяшняй школай стаіць адказная задача – навучыць дзяцей гаварыць пераканальна, лагічна, аргументавана, з захаваннем патрэбнага тону, тэмпу, эмацыянальнага настрою” (Мікалай Яленскі, 1985 г.) [26, с. 82].

Заданне 2. Выпішыце азначэнні моўнай, маўленча-камунікатыўнай, лінгвакультуралагічнай, сацыякультурнай кампетэнцый, акрэсліце іх спецыфіку. Дакажыце, што маўленне як дзейнасць па выкарыстанні моўных сродкаў з мэтай зносін, трансляцыі культуры, пазнання і мыслення і маўленчыя ўменні ўваходзяць састаўной частай ва ўсе разнавіднасці названых кампетэнцый.

Заданне 3. Пазнаёмцеся з metodyкай вывучэння тэм “Назоўнік”, “Прыметнік”, “Дзеяслоў” у кнізе Лявона Падгайскага “Методыка беларускай мовы”. Якія з заданняў, прапанаваныя вучоным, вы ўзялі б у сучасныя падручнікі па мове? Чаму? Сфармулюйце ўласную пазіцыю стаўлення да выданняў ранейшых гадоў. Гэтыя выданні:

- трэба здаваць у архіў, бо яны не “праецыруюцца” на сённяшні дзень метадычнай навукі;

- падобныя выданні складаюць залаты фонд метадычнай класікі. Іх трэба ведаць і выкарыстоўваць у сучаснай практыцы выкладання мовы;

- без аналізу падобных выданняў цяжка ўявіць рэтраспектыўны агляд метадычнай літаратуры;

іншае.

Заданне 4. Параўнайце фармулёўку задач па развіцці маўлення ў праграмах па беларускай мове, іншых прац розных гадоў (пры гэтым памятаем, што пэўны час паняцце **развіццё мовы атаясамлівалася з паняццем развіццё маўлення**). Што агульнага і адрэчнага ў фармулёўцы задач развіцця маўлення характэрна для выданняў розных часоў? Наколькі аптымальнай бачыцца вам фармулёўка задач развіцця маўлення ў сучасных праграмах?

1) ЧЫТАННЕ І РАЗВІЦЦЕ ВУСНАЙ МОВЫ

Першае паўгоддзе

Гутарка аб тым, як правялі лета, аб сваёй сям’і, што дзеці будуць рабіць у школе. Чытанне і расказванне настаўнікам, пераказ дзяцей з дапамогай пытанняў настаўніка. Разгляданне малюнкаў з нескладаным зместам і расказванне па іх з дапамогай настаўніка: што бачаць на малюнку, што робяць героі, дзе гэта адбываецца (у лесе, на рэчцы, у горадзе).

У канцы першага паўгоддзя дзеці павінны чытаць адпаведны тэкст правільна, дастаткова голасна, каб чуў увесь клас, не блытаючы слоў; адказваць на пытанні настаўніка, па магчымасці поўным адказам, пераказваць прачытаны тэкст (лёгкага сюжэтнага зместу) з дапамогай настаўніка.

Умець расказваць невялікую простую казку, расказваць аб здарэнні са свайго жыцця і з жыцця знаёмых (напрыклад: ездзілі за горад, у парк, па грыбы, што бачылі ў лесе, хто чым займаецца ў сям’і). Умець слухаць пытанні настаўніка і адказы таварышаў, адказваць талкова на пытанні.

Другое паўгоддзе

Умець спыняцца на кропках; умець голасам выдзяляць пытанне пры чытанні. Умець расказваць з дапамогай пытанняў настаўніка прачытанае, пераказваць яго без дапамогі настаўніка. Звяза пераказваць 1–2 казкі з больш складанай фабулай, чым у першым паўгоддзі.

Расказваць аб тым, што бачыў у кіно, у лялечным тэатры. Складаць апавяданне па малюнку з 3–4 сказаў (хто намаляваны на малюнку, што робіць, дзе, калі?).

Скласці апаবাদанне па двух звязных, простых па змесце малюнках.
(Праграма для пачатковай школы, 1935 год) [27, с. 11 – 12].

2) Перад пачатковым этапам навучання беларускай мове стаяць адказныя задачы: навучыць дзяцей асэнсавана чытаць, гаварыць і пісаць; узбагачаць іх мову; даць пачатковыя звесткі па мове і літаратуры; развіваць увагу, цікавасць і любоў да мовы і чытання. Садзейнічаць разумоваму развіццю школьнікаў, развіваць і ўзбагачаць іх уяўленні пра навакольную рэчаіснасць; выпрацоўваць у вучняў уменні і навыкі ў валоданні вуснымі і пісьмовымі формамі мовы ў межах, даступных іх узросту; выходзіць дзяцей у ідэйна-палітычных, маральных і эстэтычных адносінах; развіваць у іх дапытлівасць, працавітасць і самостойнасць
(Праграма па беларускай мове для I–III класаў, 1979 год) [28, с. 3].

Заданне 5. Падрыхтуйце лінгваметадычны каматарый да тэмы “Этапы станаўлення беларускамоўнага навучання дзяцей”.

Прадстаўнікі дарэвалюцыйнага перыяду моўнай адукацыйнай практыкі (Максім Багдановіч, Цётка, Якуб Колас, Янка Купала) аб значэнні роднай мовы для выхавання асобы дзіцяці. Пазнаёмцеся з выданнямі Цёткі для дзяцей “Беларускі лемантар, або Першая навука чытання” (1906 год) і “Першае чытанне для дзетак беларусаў” (1906 год) [29].

Заданне 6. Прачытайце ўрыўкі з публіцыстычных твораў Цёткі, на іх аснове сфармулюйце задачы, што ставіла аўтарка перад сваімі беларускамоўнымі выданнямі.

1) “Беларуская моладзь! Гледзячы на цябе, верыцца, што жыцця свайго не змарнуеш, што патрапіш пастаяць за долю свайго пакрыўджанага народа і працай штодзённай закладзеш аснову пад лепшую, яснейшую яго будучыню” (“**Да вясковай моладзі беларускай**”, 1914 год);

2) “Роднае слова! З малых дзён чуем мы цябе з матчыных вуснаў. Ты нам тлумачыш усе дзівы свету, якія дзіцячае вока бачыць навокал сябе. І табе выказваем мы свой дзіцячы жаль, крыўду, жаданне, радасць.

Бедны той, хто, апрача грошай, апрача багацця, каторае пры першым няшчасці счэзне дазва’ння, не мае скарбаў вечных, – скарбаў душы. Такі скарб, каторы ніхто і ніколі адабраць ад нас не здолее, – гэта любоў да Бацькаўшчыны, да свайго народа, да роднай мовы, – гэта вялікае мілаванне чалавека.

Яркім полымем гарыць такая любоў у душы, сагравае яе, асвятляе дарогу ў жыцці. Хто любіць свой народ, хто ў кожным шануе брата-чалавека, у таго і яго думкі, жаданні зліваюцца з думкамі і жаданнямі людской грамады.

Але поруч з любоўю да сваіх братоў патрэбна яшчэ нешта, што злучае людзей у суцэльны народ, – гэта родная мова.

На вас – моладзі – ляжыць вялікая павіннасць: развіваць далей родную мову, узбагачаць свой народ знаннем. Вы здабываеце навуку

для сябе, дык дзяліцца ёю з тымі, хто для вас цяжкай працай здабывае кусок хлеба. Толькі не кідайце роднай мовы, бо сапраўды для свайго народа тады вы ўмёрлі.

Мова, быццам цэмент, звязвае людзей. Яна дае ім найлепшы спосаб разумець адзін аднаго, адной думкай жыць, адной долі шукаць. Хто адрокся мовы бацькоў сваіх, хто надзеў чужую апратку, той адышоў ад народа далёка-далёка...

Майце сілу і адвагу дзяржацца роднага слова. Майце смеласць усюды голасна казаць па-свойму. І, гледзячы на вас, асмеляцца іншыя, зразумеюць, што шчырае слова беларускае б'ецца не толькі пад мужыцкай сярмягай, павераць ва ўласныя сілы свае і пойдучь цвёрда да лепшай будучыні, да ясных зор шчасця народнага (**“Шануйце роднае слова!”**, 1914 год).

Заданне 7. Падрыхтуйце выказванне на тэму “Паэтыка “Першага чытання для дзетак беларусаў” з дапамогай наступных публікацый:

1. Андрэева, Е. Педагагічная спадчына Цёткі / Е. Андрэева // Полымя. – 1986. – № 8. – С. 96–102.

2. Арабей, Л. Цётка / Л. Арабей // Нарысы гісторыі народнай асветы і педагагічнай думкі ў Беларусі. – Мінск: Народная асвета, 1978. – С. 237–246.

3. Давыдава, Г. “Я зайграла б песню матак над калыскаю дзіцяці”: Алаіза Пашкевіч – жанчына, пісьменніца, патрыётка / Г. Давыдава // Роднае слова. – 2006. – № 7. – С. 18–22.

4. Івановіч, І. Цётка – дзецям / І. Івановіч // Народная асвета. – 1981. – № 7. – С. 85–89.

5. Пацюпа, Ю. Гармонія верша і прозы: пра Алаізу Пашкевіч і яе “Першае чытанне для дзетак беларусаў” / Ю. Пацюпа // Пачатковая школа. – 2016. – № 7. – С. 46–48.

6. Саковіч, У. Цётка (Алаіза Пашкевіч) аб выхаванні дзяцей / У. Саковіч // Беларусь. – 1980. – № 12. – С. 14–15.

7. Саннікава, А. Рэдактар “Лучынкi” / А. Саннікава // Народная асвета. – 1981. – № 2. – С. 74–77.

8. Трухан, А. Першыя беларускія вучэбныя кнігі / А. Трухан // Народная асвета. – 1987. – № 1. – С. 91–93.

Заданне 8. Сфармулюйце ўласную ацэнку выдання “Другое чытанне для дзяцей беларусаў”, улічыўшы выказванні славутых даследчыкаў. Што вы ведаеце пра дзейнасць рэцэнзентаў кнігі Якуба Коласа?

Канстанцін Міцкевіч як педагог, які ўжо меў вопыт практычнага навучання дзяцей беларусаў, добра разумеў ролю роднай мовы ў навучанні дзяцей. Невыпадкава першая друкаваная кніга будучага народнага пісьменніка-класіка – гэта чытанка на беларускай мове для дзяцей беларусаў.

1) Адразу пасля выхаду ў свет “Другога чытання...” рэцэнзіяй на яе адгукнуўся вядомы змагар за лепшае будучае беларусаў паэт Сяргей Палуян: “Якуб Колас – вядомы беларускі паэт, былы народны настаўнік, і тое і другое добра паўплывала на яго кніжку, бо і складзена яна адпаведна патрабаванням педагогікі і прываблівае сваёй паэтычнасцю. Акрамя таго, мае ў сабе і асноўныя прыкметы асобы Коласа – яго народнасць і патрыятызм” (Сяргей Палуян).

2) “Кепска было б зусім, каб ты не меў каля сябе ксёнжачкі (кніжкі), у каторай на тваёй роднай мове апісана ўсё, што бачыў і чуў на сваёй роднай старонцы.

Бярэш у рукі ксёнжачку, і здаецца, табе цяпер нічога не трэба: перад табою як жывыя стаяць і касцы, і начлежнікі, і жанцы, і сенажаткі, і палеткі, і лясы... І ты зусім нібы пабыў на сваёй роднай старонцы, адвёў, як кажуць, душу. Разам з гэтым ты сваёю душою пачуў, што значыць родная мова, напісаная на паперы, надрукаваная ў ксёнжыцы. Цяпер ты добра ведаеш, як кепска робяць тыя, што не толькі не шануюць сваёй роднай мовы, але нават цураюцца, саромеюцца яе. Украінскі пясняр Шаўчэнка нездарма казаў да землякоў: “Вучыцеся, браты мае, вучыцеся, чытайце. І чужое пазнавайце, і свайго не цурайцеся!” (Леанід Сеўрук, 1909 год).

3) “Выданне кнігі для чытання на беларускай мове ва ўмовах царскай Расіі было важнай грамадска-палітычнай падзеяй. Гэта вынік барацьбы і творчай працы маладой беларускай інтэлігенцыі за сацыяльную самасвядомасць беларусаў, барацьбы за ідэю дэмакратызацыі выхавання і навучання на роднай мове, сведчанне прагрэсіўнасці светапогляду і педагогічнай пазіцыі Якуба Коласа, літаратурная творчасць і грамадска-педагогічная дзейнасць якога былі прывечаны свайму народу, былі поўныя веры ў творчыя сілы, у светлую будучыню сваёй радзімы” (Уладзімір Радзівонаў, аўтар кнігі “Якуб Колас – педагог”).

4) “З першых радкоў кнігі аўтар звяртаецца непасрэдна да сваіх чытачоў, імкнецца зацікавіць іх: “Выйдзем, дзеткі, на вуліцу, на Божы свет. Паглядзім, паслухаем. Можа, чаму і навучыць нас гэты Божы свет...”

У гэтым і падгэксце выразна праступае думка: прыглядайцеся да жыцця Богага свету: няхай вучыць ён вас, як жыць, як зрабіць вашу сілу разумнаю, каб непрыяцелі вашы не здолелі вас, не пабілі вас у адзіночку... Няхай шчыра свеціць сонца, няхай не зарастае дарога ваша дзікаю травой... Няхай шырэй і далей пазірае вока ваша на Божы свет, на саміх сябе”.

Другі твор у кнізе зусім кароценькі і мае назву “Задачка”. Чаму “Задачка”? Гэта ж чытанка, а не падручнік па матэматыцы. Пісьменнік-педагог дае маленькаму чытачу параду-падказку, як чытаць далей усю кніжку – удумліва, разважаючы аб прачытаным, параўноўваючы прачытанае са сваімі ўласнымі думкамі і ўражаннямі, фармулюючы вывады і ўласныя меркаванні” (Метадыст Ірына Саматія) [30, с. 7].

Заданне 9. Прааналізуйце выданні, што адлюстроўваюць этапы станаўлення айчынай педагагічнай думкі ў рэчышчы развіцця лінгваметодыкі ў 1940–1980-я гады:

1. Методыка беларускай мовы ў пачатковай школе / М.Ц. Марчанка, В.А. Самцэвіч, З.Е. Ліхтэрман, А.К. Севярнёва. – Мінск: Вуч.-пед. выд., 1966. – 198 с.

2. Самцэвіч, В.А. Метадычны дапаможнік да карцін па развіцці мовы вучняў I і II класаў / В.А. Самцэвіч. – Мінск: Вуч.-пед. выд-ва, 1960. – 85 с.

3. Лукашук, М.П. Развіццё мовы вучняў пачатковых класаў: вучэбны дапаможнік для педінстытутаў / М.П. Лукашук. – Мінск: Вышэйшая школа, 1980. – 119 с.

4. Вярбіла, У.М. Багата, родная ты мова: матэрыялы і метадычныя парады па развіцці звязнай мовы вучняў: дапаможнік для настаўнікаў / У.М. Вярбіла, Я.М. Лаўрэль, М.Г. Яленскі. – Мінск: Народная асвета, 1988. – 176 с.

Заданне 10. Ахарактарызуйце лінгвадыдактычны патэнцыял вучэбнага дапаможніка для факультэтаў педагогікі і методыкі пачатковага навучання пад рэдакцыяй Анатоля Шанько [31], якім карысталіся студэнты на працягу 30-ці гадоў і ў якім “быў сістэмна рэалізаваны змест курса аднайменнай вучэбнай дысцыпліны ў вышэйшых навучальных установах: агульныя пытанні методыкі пачатковага навучання беларускай мове, методыка навучання грамаце, методыка класнага і пазакласнага чытання, пачатковае навучанне фанетыцы, словаўтварэнню, граматыцы і правапісу, методыка развіцця маўлення вучняў” [32, с. 8].

Заданне 11. Прачытайце, заканспектуйце параграф “Методыка фарміравання граматычнага ладу маўлення ў дзяцей дашкольнага ўзросту” ў вучэбным дапаможніку “Развіццё беларускага маўлення дзяцей дашкольнага ўзросту” Наталлі Старжынскай і Дзіны Дубінінай [21].

Як вядома, адзін са шляхоў рэалізацыі сучасных адукацыйных праграм выступае *пераемнасць дашкольнай і пачатковай адукацыі*. Гэты прынцып забяспечвае непарыўнасць навучання, адзіную зместава-мэтавую лінію. Нагадаем: *пад пераемнасцю* дашкольнай і пачатковай адукацыі даследчыкі разумеюць устанаўленне ўзаемасувязі зместу, форм, метадаў і прыёмаў навучання з мэтай павышэння якасці адукацыйна-выхаваўчага працэсу; удасканаленне метадычнай сістэмы выкладання, што забяспечвае такую пабудову курса мовы, пры якой змест матэрыялу, парадак яго падачы, прымяненне метадаў і формаў працы настаўніка, пастаянную ўзаемасувязь новага і раней вывучанага ўяўляе сабой сістэму.

Прааналізуйце, якія зместава-мэтавыя лініі методыкі фарміравання граматычнага ладу маўлення, якія напрамкі працы варта пераняць і аптымізаваць на ўроках беларускай мовы ў 1–4 класах з улікам таго, што дзеці валодаюць элементарнымі граматычнымі і сінтаксічнымі паняццямі.

Заданне 12. *Прачытайце тэкст, на яго аснове складзіце і запоўніце табліцу, якая адлюстроўвае суадносіны паняццяў мова і маўленне, якія, паводле выказвання швейцарскага вучонага Фердынанда дэ Сасюра, “з’яўляюцца дзвюма характарыстыкамі больш агульнай з’явы – маўленчай дзейнасці” [21, с. 168].*

Суадносіны паняццяў мова і маўленне надзвычай важныя для разумення навуковых асноў методыкі:

1. Маўленне – з’ява рэальная, якая існуе ў вуснай або пісьмовай форме. Мова ўяўляе сабой патэнцыяльную з’яву, што азначае гіпатэтычную магчымасць для чалавека засвоіць мову з дзяцінства. Аднак для гэтага трэба стварыць пэўныя ўмовы: маўленчае асяроддзе, развіццё дзіцяці ва ўмовах чалавечай супольнасці. Такім чынам, мова – з’ява, якая можа развівацца ў патэнцыі. Маўленне – рэалізацыя магчымасцей засваення мовы.

2. Мова – з’ява сацыяльная, грамадская. Яна ўзнікае ў грамадстве з прычыны патрэбнасці людзей кантактаваць паміж сабой, перадаваць свае думкі і вопыт. Маўленне – з’ява індывідуальная, прыватная, якая выяўляе характэрныя ўласцівасці асобы. Такім чынам, мова фіксуе вопыт чалавечага грамадства, маўленне – вопыт індывіда, асобнага чалавека.

3. Мова мае аб’ектыўны характар, моўныя нормы абавязковыя для ўсіх, хто гаворыць на ёй. Маўленне мае суб’ектыўны характар, паколькі належыць канкрэтнай асобе. З гэтай прычыны маўленне можа быць правільнае/няправільнае, паслядоўнае/непаслядоўнае. Да ўнармаванай мовы гэтыя ацэнкі не прымяняюцца. Мова валодае паўнацэннымі сродкамі для выражэння ўсіх значэнняў, сэнсаў – у кантэксце кожнага функцыянальнага стылю, у любой маўленчай сітуацыі.

4. Маўленне сітуацыйна абумоўленае, мова не залежыць ад кантэксту зносін. Маўленне заўсёды мэтава скіраванае, абумоўленае канкрэтнымі ўмовамі. Мова, будучы з’явай патэнцыяльнай, утрымлівае адзінкі ўсіх стыляў, якія можна скарыстаць у тых ці іншых абставінах зносін. Адпаведна дзяцей трэба вучыць выбару моўных сродкаў, адпаведных характару маўленчай сітуацыі.

5. Маўленне мае лінейны характар, мова мае ўзроўневую арганізацыю. Маўленне лінейнае, паколькі паслядоўна разгортваецца ў часе і прасторы. Мова ўяўляе сабой сістэму сродкаў, суадносных з рознымі ўзроўнямі: фанетычным, лексічным, словаўтваральным, марфалагічным, сінтаксічным. Узроўні мовы знаходзяцца ў іерархічных адносінах: адзінкі больш высокага ўзроўню ўключаюць адзінкі больш нізкага ўзроўню.

Засваенне моўных сродкаў розных узроўняў забяспечвае развіццё маўленчых здольнасцей асобы.

6. Маўленне мае матэрыяльны характар, паколькі гукі (гукавыя хвалі), графічныя знакі знаходзяць сваё матэрыяльнае выражэнне пры гаварэнні, чытанні, слуханні і пісьме. Мова ў пэўным сэнсе мае ідэальны характар. Адпаведна мову трэба вывучаць як знакавую сістэму, якая рэалізуецца і праз змест тэксту/выказвання, і праз формы выражэння сказанага/напісанага.

7. Маўленне, рэалізаванае ў часе і прасторы, мае дынамічны характар. Мова – адносна пастаянная, статычная з’ява. Аднак умоўна статычны характар мовы не азначае, што мова не развіваецца. У ёй – на фоне пастаянства структуры, функцый – адбываюцца змены, што адлюстроўваюць характар часу, эпохі.

Заданне 13. Прачытайце. Прапануйце формы працы па развіцці маўлення на аснове беларускамоўнай дзіцячай кнігі (на выбар). Напішыце зварот да маленькіх чытачоў ад імя аўтараў з мэтай зацікавіць выданнем (гл. узор).

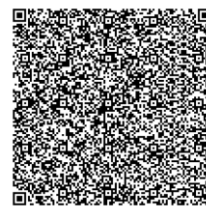
Шаноўны чытач!

У тваіх руках – займальная кніжка. Яе падрыхтавалі для цябе шчырыя сябры “Вясёлкі” – пісьменнікі, мастакі, супрацоўнікі рэдакцыі. Падахвоціў іх на такую кнігу Вася Вясёлкін – літаратурны герой “Вясёлкі”.

Прапануюцца пазнавальныя апавяданні і вершы пра нашу родную зямлю, яе працавітых людзей, пра мары хлопчыкаў і дзяўчынак. Шмат у кнізе казак, жартаў, загадак, лічылак – усяго таго, што табе падабаецца.

Хацелася б, каб гэта кніга дайшла да кожнага з вас, дзе б вы ні жылі: у горадзе ці ў вёсцы, у сям’і ці ў дзіцячым доме. Няхай яна дапаможа вам, сябры, палюбіць матчыну мову, убачыць хараство роднай прыроды, прынясе радасць адкрыццяў, стане добрым сябрам і мудрым настаўнікам (Ул. Ліпскі).

Заданне 14. Прадэманструйце вашу гатоўнасць як настаўніка пачатковых класаў да працы па развіцці сінтаксічнага ладу маўлення навучэнцаў праз наступныя заданні і адказы на пытанні:

1. Дайце азначэнне паняцця *сінтаксічны лад маўлення*.

2. Назавіце задачы развіцця сінтаксічнага ладу маўлення малодшых школьнікаў у розныя перыяды навучання грамаце (дабукварны, букварны і паслябукварны).

3. Якія метады і прыёмы вы скарыстаеце ў працы над развіццём сінтаксічнага ладу маўлення дзяцей 1–4 класаў? Сцісла растлумачце, з якой мэтай вы абіраеце кожны з іх?

4. Якія метады і формы пры вывучэнні элементаў сінтаксісу мэтазгодна выкарыстаць для арганізацыі маўленча-камунікатыўнай дзейнасці навучэнцаў?

5. У чым, на ваш погляд, заключаецца пераемнасць у развіцці сінтаксічнага ладу маўлення дашкольнікаў і малодшых школьнікаў у перыяд навучання грамаце?

Заданне 15. *Знайдзіце ў сучасных праграмах і падручніках па беларускай мове для 1–4 класаў пацвярджэнне думкі, выказанай метадыстам Галінай Фамічовай.*

“Адным з найважнейшых накірункаў працы па сінтаксісе з’яўляецца навучанне выразнаму чытання. Навучанне такому чытання падразумявае фарміраванне ўмення дзяліць паўзамі асобны сказ, тэкст, павышаць або паніжаць голас, ставіць лагічныя націскі. Апроч гэтага, навучанне інтанацыйным уменням цесна звязана з фарміраваннем пунктуацыйных уменняў. Сапраўды, ці можна навучыць дзяцей правільна ставіць знакі прыпынку ў канцы сказаў – апавядальных, пытальных, клічных, не навучыўшы чытаць гэтыя сказы? Канечне, нельга.

Дзіця правільна напіша пытальны сказ тады, калі навучыцца слухаць і ўзнаўляць інтанацыю пытальнага сказа. Навучанне інтанацыі канца сказа цесна звязана з трэніроўкай у пастаноўцы лагічнага націску” [17, с. 50–51].

Якая роля сінтаксічнай працы на ўроках беларускай мовы? Якое значэнне такой працы для развіцця маўлення навучэнцаў?

Заданне 16. *Падрыхтуйце анатацыю да беларускамоўнай дзіцячай кніжкі. У якасці прыкладу можна выкарыстаць наступны тэкст:*

Запрашаем вас на незвычайную экскурсію! Разам з Анфісай Коцікавай вы пабываеце на Граматычнай фабрыцы і спазнаеце яе сакрэты. Паглядзіце, як на казачных канвеерах ствараюць словы вясёлыя чалавечкі Корань, Прыстаўка, Суфікс, Канчатак. Загляніце ў бібліятэку да Слоўнікаў. Паразмаўляйце з супрацоўнікамі фабрыкі: Марфалогіяй Граматыкаўнай, Стылістыкай, Фанетыкай і інш. Разам з Анфісай выправіце памылкі, якія зрабіла камп’ютарная Мышка, павесяліцеся з Прыназоўнікамі і Выклічнікамі.

Заданне 17. *Заканспектуйце з дапамогай тэзісаў-цытат першакрыніцы тэму “Класіфікацыя маўленчых памылак і недахопаў, шляхі іх папярэджання і выпраўлення” з мэтай стварэння вуснага паведамлення па наступным плане:*

1. *Групы маўленчых недахопаў.*
2. *Немаўленчыя памылкі (кампазіцыйныя, лагічныя і фактычныя).*
3. *Класіфікацыя памылак у пераказах і сачыненнях.*
4. *Арганізацыя працы з памылкамі.*

Прыведзіце прыклады наступных груп маўленчых недахопаў: таўталогія, парушэнне лексічнай спалучальнасці, няўдалае выкарыстанне займеннікаў, беднасць і аднатыпнасць сінтаксічных канструкцый.

Якія рэкамендацыі па працы з маўленчымі памылкамі, прапанаваныя айчыннымі метадыстамі Галінай Канцавой і Мікалаем Сянкевічам, вам падаюцца найбольш перспектыўнымі і мэтазгоднымі? [33].

ЛІНГВАМЕТАДЫЧНЫ КАМЕНТАРЫЙ ДА ТЭМЫ “ПРАЦА ПА РАЗВІЦЦІ МАЎЛЕННЯ”

Сярод практыкаванняў, скіраваных на развіццё тэкстава-маўленчых уменняў, метадысты вылучаюць чатыры разнавіднасці [35, с. 40–43]:

1) *рэцэптыўныя практыкаванні*, заснаваныя на аналізе гатовых тэкстаў. Арганізуюцца назіранні навучэнцаў над моўнымі сродкамі выказвання, трансфармацыі з такімі тэкстамі не плануюцца. Іх выкарыстоўваюць, каб школьнікі навучыліся знаходзіць пэўную моўную з’яву, характарызаваць яе. Дзякуючы падобным заданням, навучэнцы запамінаюць правілы, паводле якіх будзецца тэкст. Аналіз гатовых тэкстаў суправаджаецца элементарнымі тлумачэннямі і даступнымі фармулёўкамі. Варта пагадзіцца з Галінай Шчогалевой, якая сцвярджае: “Знаёмства з тэорыяй павінна суправаджаць штодзённую працу з тэкстам” [35, с. 14]:

У нашым алфавіце трохі больш за 30 літар, а слоў у мове дзясяткі, сотні тысяч! Словы аб’ядноўваюцца ў сказы. А сказы выражаюць пэўную думку.

Калі мы валодаем мовай, мы можам выказаць любую думку, пачуццё, намаляваць словамі любую карціну. І ўсё гэта з дапамогай некалькіх дзясяткаў гукаў (Паводле Уладзіміра Суслава).

**Дакажыце, што гэты ўрывак – тэкст. Для гэтага падкрэсліце адзін або некалькі правільных адказаў:*

1. У гэтым урыўку некалькі сказаў.
2. Усе сказы звязаны паміж сабой паводле сэнсу.
3. Сказы ўрыўка адносяцца да розных тэм.

**Прачытайце тэкст. Падкрэсліце сказ, у якім сфармулявана асноўная думка.*

Дзіўны ў верасні лес. У ім побач восень і лета. Жоўты ліст і зялёная трава. Паблёклыя травы і яркія кветкі. Цёплае сонца і халодны вецер. Адцвітанне і росквіт. Песні і цішыня. Сумна і радасна (Паводле Мікалая Сладкова).

2) *Практыкаванні з трансфармацыяй зыходнага тэксту.* У практыкаваннях гэтай разнавіднасці матэрыял трэба змяніць так, каб ён адпавядаў сфармуляванай задачы. Да такіх заданняў можна аднесці творчы дыктант, рэдагаванне тэксту, творчае спісванне:

**Прачытайце тэкст.*

Мядзведзя называюць непаваротлівым, няўклудным, касалапым. Але на самай справе мядзведзь не такі. Ён вельмі рухавы і спрытны. Добра плавае і можа залезці на дрэва. Мядзведзь здольны прабягаць вялікія

адлегласці праз лясныя гушчары, ламаючы на шляху кусты і тоўстыя галіны. А зламаць тоненькае дрэўца для мядзведзя – лёгкая справа (З часопіса “Родная прырода”).

Выберыце з прапанаваных сказ, якім можна закончыць гэты тэкст:

1. Хто не ведае мядзведзя?
2. Вось які ён хуткі і моцны звер.
3. Таму пра мядзведзя народ склаў шмат казак.
4. Мядзведзі бываюць бурыя і белыя.

3) *Рэпрадуктыўныя практыкаванні.* З іх дапамогай школьнікі вучацца, абапіраючыся на ўзор, маўленчае правіла, кіравацца імі пры стварэнні ўласнага тэксту. Да рэпрадуктыўных можна аднесці пераказ-мініяцюру, што падразумявае захаванне зместу зыходнага тэксту, у якім вырашаецца сфармуляваная камунікатыўная задача.

**Прачытайце тэксты. Чым яны адрозніваюцца паводле формы?*

Конік – гэта насякомае, якое скача і стракоча крыламі. У свеце больш за 7 тысяч відаў конікаў. У Беларусі найбольш вядомы – зялёны конік. Ён жыве ў садах, на сенажацях і лясных палянах. Паядае дробных насякомых і ўдзень, пасля абеду, і ўвечары, і да дзвюх-трох гадзін ночы. Зранку зялёны конік “прымае” сонечныя ванны. Ён ляжыць на баку і падстаўляе сваё целца сонечным промням (“Дзіцячая энцыклапедыя”).

Знайдзіце сказы, у якіх апісваецца знешні выгляд коніка.

Ці з’яўляюцца “сваякамі” конь і конік?

На лугавінах у траве

Вясной і летам ён жыве.

Заўсёды, як сапраўдны конь

Травой корміцца і ён.

Ён любіць краскі пагайдаць

І на лісточку падрамаць.

На крылцах можа ён лятаць

І звонка ўмее стракатаць (Юрась Свірка).

Да якога тэксту падыходзіць назва “Конік”, да якога – “Лугавы конік”. Дакажыце свой выбар.

**Прачытайце тэкст:*

Кіт – марская млекакормячая жывёліна, знешне падобная да рыбы. Кіт – найвялікшая жывёліна. Напрыклад, даўжыня сіняга кіта – 25 метраў, а вага – 90–120 тон.

Як і ўсе млекакормячыя, кіты дыхаюць паветрам з дапамогай лёгкіх, кормяць сваіх дзіцянят малаком. Кіт – адзіная жывёліна, якая спявае. Жывуць кіты да 50 гадоў (“Дзіцячая энцыклапедыя”).

Які з прапанаваных загаловаў найбольш дакладна перадае тэму тэксту?

1. Як плаваюць кіты.
2. Як плаваюць рыбы.

3. Кіт – гэта жывёліна.

4. Жывуць кіты 50 гадоў.

4) *Прадуктыўныя практыкаванні*, якія маюць задачу фарміраваць уменне ствараць уласныя тэксты, ужываць вывучаныя моўныя з’явы ў сваім маўленні. На гэтым этапе навучэнцы павінны зразумець, што свядомае маўленне патрабуе папярэдняга прадумвання, паслядоўнасці ў афармленні думак:

- пра што гаварыць/пісаць (прадмет маўлення);
- што гаварыць/пісаць (змест маўлення);
- для чаго, з якой мэтай гаварыць/пісаць (мэта – матыў маўлення);
- каму гаварыць/пісаць (адрасат маўлення);
- што ў выказванні будзе галоўным (вывады).

Прапанаваная сітэма практыкаванняў адлюстроўвае сучасныя падыходы да навучання, прапануе паэтапны пераход ад рэпрадуктыўных да прадуктыўных заданняў, улічвае падрыхтоўчы перыяд, неабходны для свядомага станаўлення маўленчых здольнасцей навучэнцаў.

Да найбольш *эфектыўных прыёмаў развіцця тэкстава-маўленчых уменняў* у малодшых школьнікаў метадысты адносяць:

- практыкаванні на дапаўненне. Вучням прапануецца фрагмент тэксту або некалькі сказаў, якія трэба дапоўніць, каб лагічна завяршыць тэкст;

- рэдагаванне, выпраўленне памылак у тэксце – маўленчых або зместавых;

- знаходжанне падабенства і адрознення. Гэты прыём заснаваны на супастаўленні слоў, сказаў, тэкстаў, малюнкаў, схем;

- перакадзіраванне інфармацыі. Вучні павінны “агучыць”, пабудаваць выказванне на аснове невербальнай інфармацыі – малюнка, ілюстрацыі, табліцы, схем, сімвала і г.д.;

- прыём “Мазаіка”. Вучні знаёмяцца з часткай тэксту (ён можа быць раздрукаваны і размешчаны на розных лісточках). Удзельнікі абменьваюцца інфармацыяй, узнаўляюць логіку пабудовы тэксту;

- падбор назвы да аналізаванага матэрыялу (тэксту, рэпрадукцыі, малюнка);

- складанне на аснове аднаго тэксту некалькіх. Прыём мае на мэце выбар, пералічэнне пэўных аб’ектаў, думак, што адносяцца да канкрэтнай тэмы, сітуацыі;

- выпісванне ключавых слоў, ключавых сказаў як этап падрыхтоўкі сціслых за’пісаў. Праца развівае ўменне фіксаваць лаканічныя звесткі, што перадаюць змест прачытанага/праслуханага тэксту. Мэта – занатаваць істотную інфармацыю, каб выкарыстаць яе (напрыклад, пры сціслым пераказе);

– падзел тэксту на абзацы. Школьнікі вучацца дзяліць суцэльны тэкст у адпаведнасці з галоўнай думкай, якая развіваецца ў асобных частках;

– прыём антыцыпацыі (прагназавання) фарміруе здольнасць прадказваць змест тэксту на аснове ключавых слоў, плана, першых сказаў абзацаў;

– перагрупоўка/узнаўленне паслядоўнасці падзей. Заданне вучыць размяшчаць прапанаваны матэрыял у лагічнай паслядоўнасці або ў адпаведнасці з планам тэксту;

– правільныя/няправільныя сцвярджэнні. Прыём дэманструе адэкватнасць выбару вучнямі адказаў або меркаванняў праз суадносіны прапанаваных сцвярджэнняў са зместам прачытанага/праслуханага.

Разгорнем працу па фарміраванні тэкстава-маўленчых уменняў:

уменне падбіраць заглавак да тэксту. Вучыць задумвацца над адпаведнасцю тэме чужых і ўласных тэкстаў дапамагаюць практыкаванні на параўнанне падобных назваў. Метадысты прапануюць наступныя прыёмы працы з мэтай прыдумаць/падабраць заглавак:

– што з’яўляецца прадметам паведамлення/апісання/разважання?

– Якую мэту ставіць перад сабой аўтар тэксту?

– Хто выступае адрасатам тэксту?

– Якія словы/сродкі выкарыстоўвае аўтар, каб зацікавіць чытачоў/слухачоў?

– Вызначце тэму гэтага тэксту.

– Ці раскрывае заглавак змест тэксту?

– Пры адсутнасці заголоўка вучні прапануюць яго варыянты.

– Выдзеліце асноўныя/ключавыя моманты тэксту. Як уплываюць пачатак і заключныя словы тэксту на змест заголоўка?

**Перад вамі два тэксты на аднолькавую тэму. Якая назва адпавядае зместу першага і другога тэксту?*

Тэкст 1. Дождж – самая распаўсюджаная разнавіднасць ападкаў увосень і ўлетку. Дзякуючы яму глеба, жывёлы і расліны могуць атрымаць неабходную вільгаць. Дождж уяўляе сабой кропелькі вады, якія падаюць на зямлю. Кроплі бываюць вялікія і цяжкія, часам – маленькія і ледзь прыкметныя. Цікава, чаму ідуць дажджы і адкуль на небе вада?

Тэкст 2. Дождж пайшоў раптоўна. На чыстым небе раптам з’явілася невялікая цёмная хмарка, з якой нечакана абрушыўся цёплы лівень. Буйныя кроплі падалі на асфальт, пакідаючы на ім цёмныя мокрыя гарошыны. Аднак летнія дажджы кароткія, і гэты дождж хутка перастаў.

Выберыце адпаведныя назвы для першага і другога тэкстаў:

Кароткі летні дождж.

Што такое дождж?

Уменню фармуляваць асноўную думку тэксту могуць паслужыць наступныя пытанні і заданні:

– Як пабудаваны тэкст? З якіх частак ён складаецца? Ахарактарызуйце кожную частку як элемент тэксту. Што незвычайнага ў пабудове тэксту вы заўважылі?

– Якія моўныя сродкі выкарыстоўвае аўтар, каб аб’яднаць часткі тэксту: пачатак, асноўны змест і канцоўку? Назавіце сродкі сувязі сказаў у тэксце.

– Сфармулюйце асноўную думку тэксту.

– Ці можна ўявіць у гэтым тэксце іншую канцоўку? Чаму? Аргументуйце сваю думку.

На гэтым этапе рацыянальныя заданні на прыдумванне і адгадванне назваў твораў у аўтарскім варыянце. Вучні чытаюць/слухаюць тэксты, падбіраюць назвы, потым супастаўляюць свае прапановы загалоўка з тым, які падабраў паэт/пісьменнік. Абмяркоўваюцца і тлумачацца перавагі аўтарскага варыянта:

Дожджык, дожджык залаты,
Ліся, цёплы і густы,
На сады і на палеткі,
І на травы, і на кветкі.
Палівай гароды болей,
Дзе расце гарох, фасоля...

Дожджык, дожджык залаты,
Не мінай нікога ты.
Гулкім громам грукачы’!
Мы паспеем уцячы,
Мы не будзем охаць,
Нас не напалохаць!

Абавязкова вытлумачаецца, чаму паэтка Канстанцыя Буйло назвала верш не “Дождж”, а “Дожджык”. *Па-першае*, менавіта такая форма паўторна ўжыта ў самім творы: “*Дожджык, дожджык залаты*”. *Па-другое*, аўтарка выкарыстоўвае станоўчыя характарыстыкі дожджыка: “*залаты, цёплы*”, яго не баіцца дзетвара, ён нясе радасць людзям, абяцае добры ўраджай.

Уменне складаць план тэксту. Каб выявіць, як аўтар рэалізуе ў творы сваю задуму, знайсці падказкі асноўнай ідэі праз выкарыстання лексічных сродкі, настаўнік арганізуе *аналіз мікратэм (падтэм)*. Папярэдня праца зводзіцца да вытлумачэння паняцця мікратэмы як маленькай часткі тэмы, якая звычайна разгортваецца ў межах абзаца – той часткі тэксту, якая запісваецца з чырвонага радка.

Такім чынам, *мікратэма – частка адной агульнай тэмы*. Мікратэма звычайна раскрываецца ў некалькіх сказах. Частка тэксту, аб’яднаная мікратэмай, называецца *абзацам* (частка, якая пачынаецца з чырвонага радка). Паколькі тэма звычайна “распадаецца” на некалькі мікратэм, то і тэкст падзяляецца на некалькі абзацаў.

Уменне складаць план шліфуецца праз асэнсаванне паслядоўнасці дзеянняў і разуменні задачы – перадаваць тэму ў частках тэксту. Лагічным будзе заданне на прагназаванне зместу твора на аснове загалоўка. Пасля вучнёўскіх прапаноў-здагадак, фантазій настаўнік зачытвае аўтарскі тэкст.

Тлумачэнне ідзе як паглыбленне ў задуму аўтара. Напрыклад, назва “Зайка” можа ўтрымліваць апісанне звярка, яго рыс – палахлівасць, хуткасць. А вось аўтарка “Зайкі” Ларыса Геніюш, арыентуючыся на ўзрост маленькіх слухачоў/чытачоў, насычае верш эмацыянальнасцю, паэтычнасцю вобразаў, сувяззю з традыцыямі дзіцячага фальклору, стварае займальную і цікавую гісторыю аб прыгодах зайчыка:

Між кустамі, між густымі
Скок ды скок, бегаў зайка.
Прытаміўся.

А за дрэвам прытаіўся
Люты воўк.

Зайка скокнуў без аглядкі,
Воўк хацеў схапіць за пяткі
Ды за бок.

У адчыненыя дзверы
Да бабулі зайка шэры
Хутка – скок!

Бабка зайчыка пусціла,
Прытуліла, накарміла.
А дзядуля злога воўка
Напалохаў дубальтоўкай.

А ты, заінька, глядзі – у лес
без мамы не хадзі!
Ларыса Геніюш.

На думку Галіны Шчогалевой, план павінен усведамляцца дзецьмі як сціслы тэкст, які адлюстроўвае тэму і галоўную думку твора [35, с. 34]. Для фарміравання ўмення складаць план навучэнцы павінны ўразумець: каб тэкст атрымаўся лагічны, звязны, ён павінен будавацца ў пэўнай паслядоўнасці. Слова настаўніка можа быць такім: “Калі мы расказваем, разважаем або апісваем што-небудзь, напачатку мы знаёмім суб’ядніка з тым, пра што пойдзе размова. Гэта *пачатак тэксту*, які знаёміць нас з умовамі, часам і абставінамі дзеяння.

Напрыклад, як пачынаюцца беларускія казкі? (можна папрасіць дзяцей пазнаць казку на аснове пачатку):

Быў сабе дзедка, была сабе бабка. Была ў іх курка-Рабушка, нанесла яец повен карабец... (казка “Курка-Рабушка”).

Жылі сабе на канцах балота жораў і чапля, стала ім сумна жыць паасобку. І вось задумаў жораў да чаплі ў сваты ісці... (казка “Жораў і чапля”).

Жыў на свеце сірата Іваньчык. Маленькім застаўся ён без бацькі і маці. Узяла яго да сябе цётка, падгадала трохі ды і аддала ў чужую старану гусей пасвіць... (казка “Чароўныя гуслі”).

Паехаў адзін чалавек у лес па дровы, знайшоў у гушчары сушняк і пачаў складаць яго на воз. Ажно бачыць: сядзіць пад галлём рак (казка “Жалезныя чаравікі”).

Жылі-былі брат і сястра. Брат быў вельмі бедны, а сястра – дужа багатая (казка “Брат і сястра”).

У асноўнай (сярэдняй) частцы тэксту раскрываецца галоўнае. А заканчваецца тэкст так, каб усім стала зразумела: аўтар сказаў усё, што хацеў.

Для засваення правіл пабудовы тэксту, трэба, каб вучні зразумелі: сапраўдны, правільны, паўнацэнны тэкст – той, які мае трохчасткавую пабудову: *пачатак – асноўная частка – канцоўка*.

**Прачытайце тэкст. Ці ўсё ў ім зразумела без пачатку?*

...Зляпіў яго я са снегу. Рукі зрабіў з галінак. Замест носа ўставіў моркву, а замест вачэй – вугалькі.

А сам пайшоў катацца з горкі.

Ці зразумелы наступны тэкст без асноўнай часткі? Што ж здарылася? Прыдумайце сярэдняю частку тэксту:

Учора ў нас вось што адбылося...

...

Вось якая смешная гісторыя!

Прачытайце тэкст. Ці патрэбна яму канцоўка? Якой яна можа быць?

Я люблю катацца з гары на санках. Адноўчы пайшоў я на горку, стаў з'язджаць. Раптам з маіх рук выслізнулі санкі і пакаціліся ўніз.

Вывучэнне тэмы “План тэксту” павінна суправаджацца сціслай інфармацыяй у выглядзе правіла або памяткі “Як скласці план”. Напрыклад:

**План перадае парадак частак у тэксце:
пачатак, асноўная частка, канцоўка**

*Якія бываюць планы? Якое значэнне гэтага слова суадносіцца з планам тэксту?

1. Чарцёж мясцовасці.
2. Парадак дзеянняў.
3. Размяшчэнне частак у тэксце.

Скласці план тэксту азначае:

1. Даць назву для кожнай часткі тэксту.

2. Размясціць загалоўкі пунктаў у лагічным парадку.

Загалоўкі могуць адлюстроўваць тэму або асноўную думку тэксту.

ЯК СКЛАСЦІ ПЛАН ТЭКСТУ [36, с. 143 – 144].

Песня вясны

Ціхая раніца. Сонейка толькі што ўзышло. У полі яшчэ ляжыць снег. Але ўжо ўсё выглядае па-вясенняму.

Выйшаў Ясь на вуліцу. Весела яму там. Прыгрэе зараз сонца, добра будзе гуляць на дварэ.

Ша! Штосьці звiніць у небе тоненькім сярэбраным галасочкам. Ясь прыслухаўся. Не відаць нічога. А ў небе як хто іграе на сярэбранай дудачцы! Гэта жаваранак! І так весела стала Ясю!

– Тата! Тата! Чуеш жаваранка?

Бацька прыслухаўся.

– Чую.

Рады Ясь, што першым пачуў жаваранка (паводле Якуба Коласа).

1. Прачытаць уважліва тэкст.	
2. Пра што ці пра каго ідзе гаворка?	У тэксце расказваецца пра вясеннія спевы жаваранка.
3. Колькі малюнкаў можна намаляваць да тэксту?	Гэты тэкст можна праілюстраваць пяццю малюнкамі: 1) Вясновая раніца. 2) Ясь выйшаў на вуліцу. 3) Жаваранак спявае. 4) Ясь з бацькам слухаюць жаваранка. 5) Хлопчык рады, што першым пачуў спеў птушкі.
4. На колькі частак можна падзяліць тэкст?	Тэкст можна падзяліць на пяць частак.
5. Прыдумайце назву кожнай частцы.	Назва першай часткі: Вясновая раніца. Назва другой часткі: Маленькі Ясь на вуліцы. Назва трэцяй часткі: Вясенняя песня жаваранка. Назва чацвёртай часткі: Ясь з бацькам – удзячныя слухачы! Назва пятай часткі: Ясева радасць.
6. Аформіць план у сшытку. Назву кожнай часткі пісаць з чырвонага радка і нумараваць.	План 1. Вясновая раніца. 2. Маленькі Ясь на вуліцы. 3. Вясенняя песня жаваранка. 4. Ясь з бацькам – удзячныя слухачы. 5. Ясева радасць.

**Прачытайце загаловак і план будучага тэксту. Прадумайце, пра што пойдзе размова ў гэтым тэксце.*

Як я правёў выхадны дзень

План

1. Раніца ў нядзелю.
2. Дапамога маме.
3. Вясёлы адпачынак.
4. Вечар у сям’і.

З якіх частак будзе складацца тэкст?

Што перадае загаловак кожнай часткі – тэму або асноўную думку?

На аснове заголоўка і плана складзіце тэкст. Пра што ў ім вы раскажаце?

**Прачытайце вершаваны тэкст “Урок”. На якія часткі можна падзяліць яго?*

– *Назавіце і запішыце тэму вершаванага тэксту.*

– *Пра што расказваецца ў першай частцы? Якія пара’ды даваў бусел сваім дзецям?*

– *Якая асноўная думка першай часткі тэксту? Знайдзіце і выпішыце асноўны сказ з гэтай часткі. Як можна перадаць гэтую думку сваімі словамі?*

– *Пра што апавядаецца ў другой частцы?*

– *Якая “ўзнагарода” чакае стараннага вучня?*

– *Пра што расказваецца ў трэцяй частцы? Што чакае няўважлівых вучняў?*

– *Пра што гаворыцца ў канцоўцы верша? Запішыце асноўную думку з дапамогай сказа з верша і сваімі словамі.*

**Перадайце змест тэксту з дапамогай аднаго з варыянтаў плана да тэксту.*

Урок

Бусел праводзіў заняткі.
Слухайце, бусляняткі:
Дома пакіньце страх,
Смела рабіце ўзмах!
З гнязда злятайце стралой,
Дзюбу трымайце прамой.
Зробіце круг – сядзьце на луг!
Не забывайце парадку –
Мякка рабіце пасадку...

Хто праяціць прыгожа –
Першым паснедаць зможа.
Той, хто не слухаў, няўседа, –
Будзе чакаць да абеду.
Хто ж атрымае двойку –
Будзе паказваць да вечара стойку.
Клё-клёк! Ці зразумелі ўрок?
Помніце, Кляка і Клёка, –
Восень ужо недалёка!
(Мікола Чарняўскі)

Урок

План 1	План 2
1. “Бусел праводзіў заняткі”. 2. “Смела рабіце ўзмах”. 3. Той “першым паснедаць зможа”. 4. “Хто ж атрымае двойку – будзе паказваць стойку”. 5. “Ці зразумелі ўрок?”	1. Урок для буслянятак. 2. Павучанні вопытнага бусла. 3. Узнагарода для стараных вучняў. 4. Пакаранне для непаседлівых і няўважлівых. 5. Наказ бацькі для Клякі і Клёкі.

Лагічныя на гэтым этапе заданні на ўзнаўленне *паслядоўнасці падзей* у тэксце:

**Прачытайце. Размясціце прапанаваныя сказы ў такім парадку, каб атрымаўся тэкст. Запішыце тэкст, прыдумайце яму назву.*

Сам дом белы, а дах у яго ружовы. Вось наш дом. Ён вялікі. Яны як мачты на казачным караблі. На даху – антэны. Падобны карабель я бачыў на малюнку.

Прааналізуйце план сачынення на тэму “Фарбы залатой весені”. Паразважайце, ці ўсе прапанаваныя падтэмы адпавядаюць тэме сачынення. Выключыце з плана пункты, якія не суадносяцца з тэмай.

1. Жоўтыя бярозы.
2. Яркая рабіна.
3. Халоднае сонца.
4. Асенняе неба.
5. Зялёныя елачкі.
6. Асеннія работы на палях.
7. Заняткі ў школе.
8. Птушкі збіраюцца ў вырай.

На гэтым этапе нельга недаацэньваць ролю практыкаванняў на рэдагаванне тэкстаў. Пошук і аналіз чужых і сваіх памылак, замена няправільных варыянтаў правільнымі – эфектыўныя для развіцця маўлення. Магчымыя наступныя варыянты заданняў:

Перад вамі – урывак з выказвання вучня. Знайдзіце пачатак абзаца (дзе пачынаецца частка з чырвонага радка). Прасачыце, ці развіваецца ў асноўнай частцы думка, сфармуляваная ў пачатку тэксту.

Наш горад вельмі прыгожы. У ім шмат паркаў, зялёных вуліц. Горад акружаны зялёным лесам, за якім прыемна назіраць у любую пару года. Лес бывае розны: хваёвы, можа складацца з кустарнікаў, можа быць змешаны. У лясх водзіцца шмат жывёл – ваўкоў і мядзведзяў, сініц і снегіроў.

Выправіце тэкст наступнымі спосабамі:

- 1) *Прыдумайце працяг думкі, якая сфармулявана ў пачатку тэксту.*

2) *Знайдзіце сказ, якім павінна заканчвацца першая частка тэксту.*

3) *Прыдумайце, як павінна пачынацца асноўная частка, каб яна лагічна развівала думку тэксту.*

**Прачытайце тэкст. Выдзеліце ў ім асноўную частку. Колькі мікратэм яна ўключае? З якіх абзацаў (чырвоных радкоў) яна складаецца? Знайдзіце ў першым абзацы сказ, якім ён пачынаецца (зачын)? Дапішыце сказ для асноўнай часткі тэксту, каб ён лагічна пачынаў другі абзац.*

Мы ўсю зіму думалі, куды паедзем адпачываць летам.

У нас на Міншчыне вельмі прыгожа. Там можна наведаць шмат цікавых мясцін. Адно з іх – возера, каля якога мы і размясціліся.

Цэлымі днямі мы плавалі, загаралі. Мы пасябравалі з іншымі дзецьмі. Разам нам было весела. Мой малодшы брат навучыўся плаваць.

Гэтая паездка запомнілася нам надоўга.

**Распрацуйце лінгваметадычны каментарый да тэмы “Тыпы тэкстаў”.*

Адкуль на зямлі васількі

Аднойчы, калі Сонца пайшло на адпачынак, на небе з’явіўся Месяц у акружэнні зорак. Неба прапанавала згуляць у хованкі, каб крыху павесяліцца.

Моладзь гуляла, Зямля ў гэты час адпачывала. Сніла дзівосны сон: яна, маладая дзяўчына, – сустрэла прыгожага юнака. І яны доўга-доўга глядзелі ў вочы адно аднаму.

Днём да жытняга поля прыйшлі на працу людзі. Яны заўважылі прыгожыя блакітна-сінія кветкі. Адзін хлопец усклікнуў: “Неба ноччу спускалася тут на зямлю!”. Ён хуценька сабраў з кветак букет і падараваў сваёй каханай. Усе сталі называць гэтыя кветкі васількамі. Па імені таго юнака, якога звалі Васілём (Мікола Кандратаў).

Васілёк

У Беларусі гэтая цудоўная кветка мае дзве прыгожыя назвы – валошка і васілёк.

Васілёк расце на палях, ускрай дарог. Вышыня – ад 15 да 100 сантыметраў. Квітнее з чэрвеня да позняй восені. Кветкі маюць розны колер – ад сіняга да ліловага.

Васілёк славіцца прыгажосцю і лекавымі якасцямі. Сок васілька зажыўляе раны. Васілёк – эмблема Літаратурнага музея Максіма Багдановіча ў Мінску (Аксана Спрычан).

Васілёк – сімвал Беларусі

Чаму менавіта сіні васілёк стаў адным з сімвалаў Беларусі? Відаць, таму, што сіні колер – колер неба. Таксама гэтая кветка абазначае вернасць, сумленнасць, дабрыню.

Васілёк увасабляе беларускі народ – такі ж сціплы, зычлівы, гасцінны. Ubачыш гэтую кветку – і адразу перад вачыма паўстае Беларусь: сіняе мірнае неба, блакітныя бяздонныя азёры, светлыя рэкі (Аліна Анцытовіч).

**Працу з рознымі тыпамі тэкстаў, напрыклад, прысвечаныя тэме “Беларускі зубр”, можна суправаджаць разнастайны дыдактычны матэрыял.*

Вершы пра зуброў

Вавёрачка і зубраня'

Аднойчы неяк у нядзелю
Сям'я зуброў
Па тэлевізары глядзела
канцэрт звяроў.
Там быў адзін выдатны нумар:
Вавёрачка чытала гумар.
Яна так хораша чытала,
Так натуральна жартавала,
Аж пазайздросціла зубрыха.
Свайго малога папракнула ціха:
– А хіба, ты, маё дзіцятка,
Так, як вавёрка, не змагло б?..
Ды зубранятка
Паморшчыла шырокі лоб,
Пасля крутнула смешна мы'зай:
– Хіба ж я ўлезу ў тэлевізар? (Васіль Жуковіч).

Акравершы

Зайздросціць кожная жывёліна –
У яго столькі сілы, павер.
Белавежскай пушчы ён волат,
Рахманы, наймагутнейшы звер (Мікола Бусько).

Прымаўлянкі-забаўлянкі

Зубраня зубрыла. Зубр – разглядаў на ўзлеску зруб.
Хвалявалася зубры'ца:
– Зубрык, можна зазубрыцца!
З лесу чуўся рык зубрыны:
– Мы зубры, а не зубрылы! (Мікола Чарняўскі).

Такім чынам, тэкст выступае асновай для развіцця маўлення навучэнцаў. Тэкст выкарыстоўваецца як:

- ілюстрацыйны матэрыял пры вывучэнні моўных з’яў;
- узор эталоннага выказвання;
- мадэль для пабудовы ўласнага тэксту;
- сродак актывізацыі розных відаў маўленчай дзейнасці: рэпрадуктыўных (чытанне і слуханне) і прадуктыўных (гаварэнне і пісьмо).

Вывучэнне *тэксту* ў пачатковай школе мае на ўвазе практычнае засваенне навучэнцамі асноўных прымет паняцця:

- тэкст складаецца з двух або некалькіх сказаў;
- тэкст мае тэму і асноўную думку, загалоўак, які адлюстроўвае тэму або асноўную думку;
- тэкст мае выразную структуру: пачатак, асноўная частка, канцоўка;
- сказы ў тэксце звязаны паміж сабой.

Метадычным арыенцірам пры вывучэнні тэксту выступае наступная паслядоўнасць працы па развіцці маўлення: *ад тэксту-ўзору – да аналізу і пераказу “чужога” тэксту і, нарэшце, – да стварэння ўласнага тэксту ў вуснай і пісьмовай формах.*

РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

ПЫТАННІ ДА ЭКЗАМЕНУ

1. Мэта і задачы развіцця маўлення навучэнцаў на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі.
2. Прынцыпы методыкі развіцця маўлення.
3. Мова і маўленне як базавыя паняцці методыкі развіцця маўлення.
4. Маўленчая дзейнасць на ўроках беларускай мовы.
5. Праца з тэкстам як аснова методыкі развіцця маўлення.
6. Асноўныя прыметы тэксту.
7. Асноўныя палажэнні тэорыі маўлення.
8. Напрамкі працы па развіцці маўлення.
9. Тыпы тэксту на ўроках беларускай мовы.
10. Задачы вывучэння фанетыкі ў пачатковай школе.
11. Метады і прыёмы працы на ўроках фанетыкі.
12. Тыповыя недахопы маўлення навучэнцаў.
13. Слова як адзінка маўлення.
14. Напрамкі лексічнай працы па развіцці маўлення.
15. Прынцыпы адбору слоў для лексічнай працы.
16. Этапы слоўнікавай працы.
17. Прыёмы семантызацыі слова.
18. Праца са слоўнікамі на ўроках мовы.
19. Метады і прыёмы арганізацыі слоўнікавай працы.
20. Развіццё звязнага маўлення на ўроках мовы.
21. Тэкст і тыпы тэксту як асноўныя паняцці навучання звязнаму маўленню.
22. Праца над граматычнай формай слова і сінтаксічнымі сродкамі мовы.
23. Роля пераказаў у развіцці маўлення вучняў.
24. Віды пераказаў і іх класіфікацыя.
25. Камунікатыўныя ўменні пры падрыхтоўцы пераказаў.
26. Прыёмы працы над пераказам.
27. Структура ўрока падрыхтоўкі да навучальнага пераказу тэксту.
28. Структура ўрока аналізу пісьмовага пераказу.
29. Кампазіцыйная схема апісання.
30. Кампазіцыйная схема апавядання.
31. Кампазіцыйная схема разважання.
32. Сістэма працы па фарміраванні камунікатыўных якасцей маўлення.

33. Сачыненне як від працы па развіцці звязнага маўлення навучэнцаў.

34. Віды маўленчых памылак і недахопаў.

35. Нормы ацэнкі вынікаў вучэбнай дзейнасці, якая ажыццяўляецца ў вуснай форме.

36. Шляхі папярэджання памылак. Алгарытм працы з памылкамі.

37. Разнавіднасці сачыненняў у пачатковай школе.

38. Методыка падрыхтоўкі і напісання сачыненняў.

39. Віды сачыненняў паводле тыпаў тыпаў тэксту.

40. Класіфікацыя маўленчых памылак і недахопаў.

ВЫНІКОВЫ ТЭСТ ПА ДЫСЦЫПЛІНЕ

1. Аўтарам “Методыкі роднае мовы” 1926 года выдання з’яўляецца:

- 1) Браніслаў Тарашкевіч.
- 2) Алаіза Пашкевіч.
- 3) Якуб Колас.
- 4) Максім Багдановіч.

2. Якая з задач навучання роднай мове не ўваходзіць у кола сфармуляваных аўтарам “Методыкі роднае мовы” 1926 года выдання?

- 1) «Навучыць дзяцей чытаць».
- 2) “Навучыць дзяцей пісаць”.
- 3) “Давесці да разумення ладу роднай мовы”.
- 4) “Сфарміраваць кампетэнцыі вучняў”.

3. Адзначце правільныя сцвярджэнні “Сістэма развіцця маўлення скіравана на...”:

- 1) ...авалоданне рознымі відамі маўленчай дзейнасці.
- 2) ...стварэнне вуснага выказвання для дасягнення камунікатыўных намераў.
- 3) ...валоданне першапачатковымі ўяўленнямі пра беларускую мову.
- 4) ...фарміраванне здольнасці разумець праслуханае / прачытанае.

4. Якія з пералічаных навук выступаюць метадалагічнай асновай “Методыкі развіцця маўлення”?

- 1) Філасофія адукацыі.
- 2) Лінгвістыка.
- 3) Педагогіка.
- 4) Псіхалогія.

5. Да якой галіны навукі адносіцца «Методыка развіцця маўлення»?

- 1) Псіхалагічныя навукі.
- 2) Філалагічныя навукі.
- 3) Педагагічныя навукі.
- 4) Сацыяльныя навукі.

6. Хто з вучоных з'яўляецца аўтарам раздзела “Методыка развіцця маўлення” сучаснай “Методыкі выкладання беларускай мовы і літаратурнага чытання ў пачатковых класах” (2020 год выдання)?

- 1) Яленскі Мікалай Георгіевіч.
- 2) Антонава Надзея Уладзіславаўна.
- 3) Свірыдзенка Вольга Іванаўна.
- 4) Цірынава Вольга Ігараўна.

7. Да відаў маўленчай дзейнасці адносяцца:

- 1) Слуханне.
- 2) Чытанне.
- 3) Пераказ.
- 4) Пісьмо.

8. Для настаўнікаў пачатковай школы выдаюцца наступныя навукова-метадычныя часопісы:

- 1) “Роднае слова”.
- 2) “Пачатковая школа”.
- 3) “Пачатковае навучанне”.
- 4) “Дыялог”.

9. Матэрыялы па развіцці маўлення навучэнцаў 1–4 класаў прапануюць часопісы:

- 1) “Вясёлка”.
- 2) “Буся”.
- 3) “Пралеска”.
- 4) “Крыжаванка-маляванка”.

10. Назавіце тып тэксту, які ствараецца паводле схемы *тэзіс – аргументы – вывад*.

- 1) Разважанне.
- 2) Апісанне.
- 3) Нататка.
- 4) Апавяданне.

11. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце “Беларуская мова” для II класа ўстаноў адукацыі не ўключае наступныя раздзелы:

- 1) “Гукі і літары”.
- 2) “Тэкст”.
- 3) “Правапіс”.
- 4) “Слова”.

12. Вызначце некарэктна сфармуляваную ў метадычным плане тэму выказвання:

- 1) Летам на дачы.
- 2) Лета.
- 3) Надвор’е ў жніўні.
- 4) Як я правёў летнія канікулы.
- 5) Мая любімая кніга.

ДАДАТКОВЫ РАЗДЗЕЛ

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ І РЕКАМЕНДАВАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Львов, М.Р. Словарь-справочник по методике преподавания русского языка: пособие для студентов / М.Р. Львов. – М.: Академия, 1999. – 269 с.
2. Архипова, Е.В. Основы методики развития речи учащихся: учебник и практикум / Е.В. Архипова. – М.: Юрайт, 2022. – 177 с.
3. Давыдов, В.В. Деятельностная теория мышления / В.В. Давыдов. – М.: Научный мир, 2005. – 239 с.
4. Выготский, Л.С. Мышление и речь: психологические исследования / Л.С. Выготский. – М.: Нац. образование, 2016. – 367 с.
5. Федоренко, Л.П. Закономерности усвоения родной речи: учебное пособие / Л.П. Федоренко. – М.: Просвещение, 1984. – 159 с.
6. Федоренко, Л.П. Опыт и теория обучения родному языку / Л.П. Федоренко // Русский язык в школе. – 1977. – № 6. – С. 72–77.
7. Занков, Л.В. Избранные педагогические труды / Л.В. Занков. – М.: Новая школа, 1996. – 426 с.
8. Коменский, Я.А. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. / Я.А. Коменский. – Т. 1: Великая дидактика. – М.: Педагогика, 1970. – 320 с.
9. Теория и практика обучения русскому языку: учебное пособие для студентов высших учебных заведений [Е.В. Архипова и др.]; под ред. Р.Б. Сабаткоева. – М.: Академия, 2018. – 335 с.
10. Горелов, И.Н. Основы психолингвистики: учебное пособие / И.Н. Горелов, К.Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2001. – 303 с.
11. Лихачёв, Д.С. Университетские встречи / Д.С. Лихачёв. – СПб.: СПбГУП, 2016. – 96 с.
12. Выгонная, Л.Ц. Фанетыка беларускай мовы ў школе / Л.Ц. Выгонная. – Мінск: Народная асвета, 1995. – 240 с.
13. Зэкаў, А. Лічба з літарай сябруюць / А. Зэкаў. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2021. – 48 с.
14. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М.: ЛЕНАНД, 2017. – 211 с.
15. Чернышёв, В.И. Живой язык в первоначальном преподавании // В.И. Чернышёв // Избранные работы: в 2 т. – Т. 2. – М.: Просвещение, 1970.
16. Протчанка, В.У. Вывучэнне сінтаксісу ў школе / В.У. Протчанка. – Мінск: Народная асвета, 1984. – 143 с.
17. Фомичёва, Г.А. Работа над словосочетанием и предложением в начальных классах: пособие для учителей / Г.А. Фомичёва. – М.: Просвещение, 1999. – 159 с.
18. Григорян, Л.Т. Обучение пунктуации в школе: методическое исследование / Л.Т. Григорян. – М.: Педагогика, 1997. – 122 с.
19. Блинов, Г.И. Методика изучения пунктуации в школе / Г.И. Блинов. – М.: Просвещение, 1990. – 208 с.

20. Старжинская, Н.С. Развіццё беларускага маўлення дзяцей дашкольнага ўзросту : вучэбны дапаможнік / Н.С. Старжинская Д.М. Дубініна. – Мінск: РІВШ, 2022. – 396 с.
21. Соссюр, Фердинанд де. Курс общей лингвистики / Фердинанд де Соссюр. – М.: УРСС, 2004. – 272 с.
22. Еремеева, А.П. Грамматика и речь в преподавании русского языка: монография / А.П. Еремеева. – Иваново: Юнона, 2017. – 264 с.
23. Герасіменка, Т.П. Сакрэты пунктуацыі на ўроках беларускай мовы ў ІІІ класе / Т.П. Герасіменка // Веснік адукацыі. – 2023. – № 6. – С. 57–64.
24. Целикова, М.П. Игровые пунктуационные упражнения на материале простых и сложных предложений / М.П. Целикова // Начальная школа. – 2005. – № 3. – С. 30–35.
25. Падгайскі, Л.П. Методыка беларускай мовы: граматыка, правапіс. І–ІІІ класы / Л.П. Падгайскі. – Мінск: Народн. асвета, 1981. – 176 с.
26. Яленскі, М.Г. Развіццё вуснай мовы вучняў: дапаможнік для настаўніка / М.Г. Яленскі. – Мінск: Народная асвета, 1985. – 127 с.
27. Праграмы падрыхтоўчых класаў пачатковай школы. – Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1935. – 50 с.
28. Праграмы І–ІІІ класаў школ з беларускай мовай навучання. – Мінск, 1979. – 24 с.
29. Цётка. Выбраныя творы / Цётка. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2024. – С. 114–143.
30. Саматыя, І.М. З верай у творчыя сілы Бацькаўшчыны: прадмова да кнігі “Колас Якуб. Другое чытанне для дзяцей беларусаў: апавяданні, вершы, байкі, казкі”. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2007. – 182 с.
31. Методыка выкладання беларускай мовы ў пачатковых класах : вучэбны дапаможнік для факультэтаў педагогікі і методыкі пачатковага навучання педінстытутаў / Я.М. Івашуціч, М.П. Лукашук, Б.В. Пятровіч, А.П. Шанько; пад рэд. А.П. Шанько. – Мінск: Выш. школа, 1986. – 408 с.
32. Методыка выкладання беларускай мовы і літаратурнага чытання ў пачатковых класах : вучэбны дапаможнік / Н.М. Антановіч, В.І. Свірыдзенка, І.А. Буторына, Н.У. Антонова, М.Г. Яленскі; пад рэд. М.Г. Яленскага. – 2-е выд. – Мінск: Вышэйшая школа, 2020. – 263 с.
33. Канцавая, Г.М. Методыка развіцця маўлення малодшых школьнікаў: вучэбна-метадычны дапаможнік / Г.М. Канцавая, М.І. Сянкевіч. – Брэст: БрДУ, 2023. – 140 с.
34. Никитина, Е.И. Уроки развития речи: учебное пособие / Е.И. Никитина. – М.: Дрофа, 2012. – 191 с.
35. Щеголева, Г.С. Уроки развития связной речи / Г.С. Щеголева. – СПб: Специальная литература, 2018. – 64 с.
36. Иванова, А.М. Картатэка па развіцці маўлення. Беларуская мова. 3 клас / А.М. Иванова, А.М. Карасевіч. – Мазыр: Содействие, 2018. – 176 с.

Вучэбнае выданне

**МЕТОДЫКА РАЗВІЦЦЯ МАЎЛЕННЯ
ДЛЯ СПЕЦЫЯЛЬНАСЦІ 6-05-0112-02
ПАЧАТКОВАЯ АДУКАЦЫЯ**

Вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне

Складальнік

ВАСІЮКОВІЧ Людміла Сяргееўна

Тэхнічны рэдактар

Г.У. Разбоева

Камп'ютарны дызайн

Л.В. Рудніцкая

Падпісана ў друк 10.09.2025. Фармат 60x84 ¹/₁₆. Папера афсетная.

Ум. друк. арк. 3,96. Ул.-выд. арк. 3,38. Тыраж 45 экз. Заказ 106.

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ў якасці выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/255 от 31.03.2014.

Надрукавана на рызографе ўстановы адукацыі
“Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.